

SATYASHODHAK SABHA, SURAT

સત્યાન્વેષણ

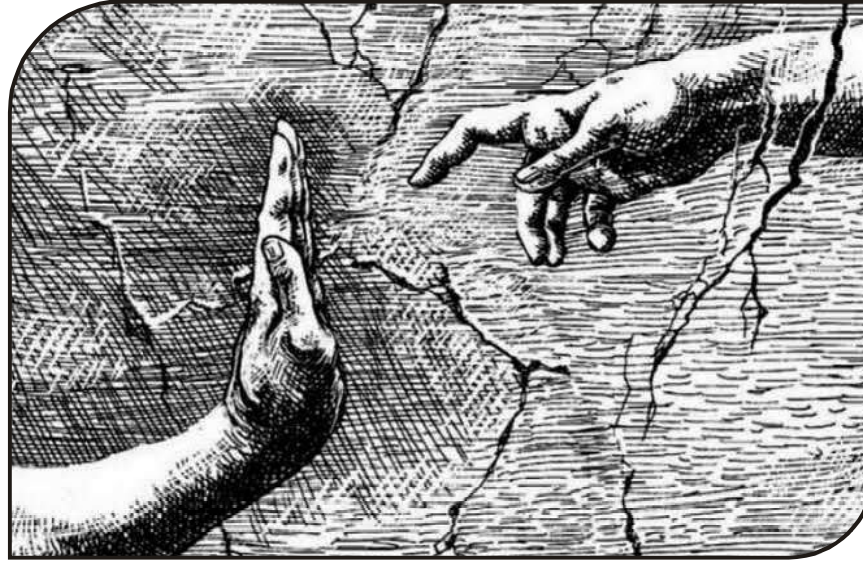
૧૫ એપ્રિલ, ૨૦૨૫

Vol. 19 No. 04

વા.લ. રૂ. ૧૦૦/-

વા. સ. રૂ. ૧૦૦/-

એક રીતે જોઈએ તો બધા 'નાસ્તિક' જ છે

નેટ પર તમને ચોક્કસ વાંચવા મળશે :
www.satyashodhaksabha.com પર જાઓ.

લાંબી ગર્ભવસ્થા !

સમાજે પહેલાં ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કર્યો છે. કૂવાના થાળા પર લાકડાના માંચડાને બનાવી તેમાં ગરગડી બેસાડી. એ ગરગડીમાંથી દોરડું પસાર કરી ઓછી મહેનતે અને ઓછા સમયમાં કૂવામાંથી પાણી ખેંચનાર પણિહારી ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરતી હતી, અને આજે પણ કરે છે. એ ટેકનોલોજી પાછળ ધૂપાયેલા 'ઉચ્ચાલનના સિદ્ધાંત' નામના વૈજ્ઞાનિક સત્યની એને ગતાગમ નહોતી. કદાચ આજે પણ ઘણી પણિહારીને નહીં હશે.

બારમી સદીમાં યુરોપના રોમન સામ્રાજ્ય કાળમાં સૌથી પહેલા માણસ જાતને ખ્યાલ આવ્યો કે રોજેરોજના જીવનથી માંડી યુદ્ધો સુધી આપણે જે વિવિધ ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરીએ છીએ તેમાં કોઈને કોઈ વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંત ધૂપાયેલો છે. જો આ વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાંતને ધૂટો પાડી એના શુદ્ધ સ્વરૂપે એકવાર સમજી લેવામાં આવે તો જ્યાં જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં ત્યાં એનો ઉપયોગ કરી માણસ જાતને વધારે સુખી કરી શકાય. બારમી સદીમાં આ વિચારનું ગર્ભાધાન થઈ ગયું હતું. આ સમજનો જેમ જેમ પ્રસાર થયો તેમ તેમ સામાજિક ફેરફારો પણ આવ્યા. આ ફેરફારો પણ ખૂબ ધીમા આવ્યા. આ ફેરફારો ખૂબ ધીમા હતા. આથી વિજ્ઞાન ટેકનોલોજીના લગ્નને પરિણામે સમાજમાં જે પરિવર્તનો થવા જોઈએ તેને સાત-સાત સૈકા લાગ્યા ! ગર્ભાધાનનાં પરિણામ સાતસો વર્ષ કે જ્યારે 'નવજાગરણ ક્રાંતિ' થઈ ત્યારે માનવજાતને મળવા માંડ્યા. આ ક્રાંતિએ વિજ્ઞાન-ટેકનોલોજીના લગ્નને અગ્રીમ સ્થાને મૂકી દીધા. એના પગલે પગલે સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય ફેરફારો આવ્યા. માણસની વિચારવાની પદ્ધતિ જ બદલાઈ ગઈ !

ઓગણીસમી સદીથી વીજળી, વીજળીની મદદથી શરૂ થયેલ ટેલિગ્રાફ, કૃત્રિમ રેસા, પ્લાસ્ટિક, રાસાયણિક અને બીનકૃત્રિમ ખાતરો, સંકર બીયારણ રેડિયો, ટેલિવિઝન વગેરે વગેરે અનેક સાધનો આપણા ઘરઆંગણે આવી ગયા ! વીસમી સદીમાં તો આ લગ્નને પરિણામે અકલ્પ્ય ફેરફારો આવ્યા. મૂર્ધન્ય અને પ્રતિભાવંત વૈજ્ઞાનિકોએ એક પછી બીજી શોધો કરી, જેનું ટેકનોલોજીમાં રૂપાંતર થયું. અનેક નવી ચીજો અને સેવા મળવા માંડ્યા. ઘંઘાદારીઓએ એ બધાંને લોકોના બારણામાં મૂકી દીધા !

(ચાલુ ટા. નં. ૩ નું)

આપણે ત્યારે એ માટે જરૂરી પૂર્વ-તૈયારી કરશે જ નહીં. મમ્મીએ 'નસીબ'નું કારણ આપ્યા બાદ અને એના પર એણે પોતાનો તર્ક દર્શાવ્યા બાદ પાસ થવા માટે જરૂરી વાંચન, લેખનની પ્રેક્ટિસ અને જે નહીં સમજાય તે સમજવા માટે શિક્ષકની મદદ લેવાનું એને જરૂરી જ નથી લાગવાનું. પાસ થવા માટે આ જે જરૂરી કારણો એણે ઊભા કરવાના છે તે એ કરશે જ નહીં ! એક એવું વૈચિત્ર્ય સર્જાયું કે જે ખરું કારણ નથી તે ખરું હોવાની માન્યતાને કારણે, અને જે કારણ ખરું છે તેનું તે તો કોઈ દીકરાના અભ્યાસમાં સ્થાન જ રહ્યું નહીં !

સત્યાન્વેષણ

મુખ્ય સંપાદક

સૂર્યકાન્ત શાહ

બી. એ. પરીખ
સુગીત પાઠકજી

સંપાદક મંડળ

ડો. સુષ્મા અચ્ચર

મનસુખ નારિયા
જનક બાબરીયા

૧૫ એપ્રિલ, ૨૦૨૫

સળંગ અંક : ૪૦૧

Vol. 19 No. 4

એક રીતે જોઈએ તો આપણે બધા નાસ્તિક જ છે

—સૂર્યકાન્ત શાહ

હમણાં જવાહરલાલ નેહરુ અને મોહમ્મદ ઈકબાલ વચ્ચે ‘અસલ મુસલમાન કોણ ?’ વિશે ઈ. સ. ૧૯૩૫માં થયેલી ચર્ચા વાંચવા મળી. એ સમયે નેહરુ અલમોરા જિલ્લાની જેલમાં કેદ હતા. નેહરુનું મંતવ્ય એ હતું કે દરેક ધર્મે આધુનિકતાને સ્વીકારવી જોઈએ. ઈસ્લામ ધર્મમાં પણ જો કોઈ સુધારા માટે આગ્રહ કરે તો તેને આવકારવો જોઈએ. ઈકબાલ એ મત સાથે સંમત નહોતા. છેલ્લા પચગંબરે જે કંઈ જણાવ્યું હોય તેનું પાલન કરનાર જ સાચો મુસલમાન હોવાનો એમનો મત હતો. મહમ્મદ પચગંબરે જે કંઈ જણાવ્યું તે કુરાનમાં છે. એ કુરાનમાં એવું પણ જણાવ્યું છે કે, ‘જેઓ ઈસ્લામમાં નહીં માનતા હોય એમની ભાઈબંધી કરવી નહી. જો કોઈ કારણસર વ્યવહાર કરવો પડે તો તેને બને એટલો વહેલો ટુંકાવી દેવો.’ કુરાનના આ અને આવા બીજા આદેશ પણ છે કે જેનું ભાગ્યે જ કોઈ મુસલમાન અક્ષરસઃ પાલન કરતો હશે. મૂળ ધર્મશાસ્ત્રમાં માનનારો જ જો જે તે ધર્મનો અનુયાયી ગણાતો હોય તો, ભાગ્યે જ કોઈ ધર્મશાસ્ત્ર એવું હશે કે જેમાંના આદેશોનું તેના અનુયાયીઓ સંપૂર્ણ પાલન કરતા હશે.

ભારતીય બંધારણની ૫૧ એ (એચ) કલમ મુજબ વિજ્ઞાન અને વૈજ્ઞાનિક અભિગમનો પ્રસાર કરવા સત્યશોધક સભા ‘સત્યાન્વેષણ’નું પ્રકાશન કરે છે. એમાં કોઈ પણ ધર્મ, જ્ઞાતિ કે જાતિની લાગણી દુભાવવાનો ઈરાદો નથી. —સંપાદક મંડળ

મહાકવિ વેદવ્યાસ રચિત ‘મહાભારત’ માં યૌદ્ધ દિવસનું પાંડવ-કૌરવ યુદ્ધ એક મહત્ત્વનો બનાવ છે. બીજા પણ અનેક બનાવોનું એમાં વર્ણન છે. એ યુદ્ધ શરૂ થવાના ટાણે વેદવ્યાસે કૃષ્ણના મુખમાં અર્જુનને આપેલા ઉપદેશને જણાવ્યો છે. એ ઉપદેશ ‘ગીતા’થી ઓળખાય છે. એ ગીતાનું સમાપન કરતા કૃષ્ણ કહે છે કે, ગીતા કંઈ બધા માટેની ઉપદેશ-સંહિતા નથી. એને બોલવા-સાંભળવા માટે જે લોકોએ ‘લાયકાત’ કેળવી હોય તેમને માટે જ છે. કૃષ્ણના આ આદેશનો આજે ઉઘાડે ઇગે ભંગ થાય છે. ગીતા બોલવા-સાંભળવાની જેમની પાસે લાયકાત નથી તેવા હિંદુઓ તો ઠીક, પરંતુ જેમણે ગીતાના વર્ણવ્યવસ્થા જેવા ઉપદેશોનો વિરોધ કર્યો છે તેવા અન્યધર્મીઓને પણ ગીતાનું અધ્યયન કરવાનું ફરજિયાત બનાવવામાં આવ્યું છે !

બાઈબલમાં પણ ઈશુની કડ્ડણાનો જે ઉપદેશ છે તેનો કેટલાક ખ્રિસ્તી શાસકો જરાયે અમલ કરતા નથી. આવું જ જો અન્ય ધર્મોના મૂળ શાસ્ત્રોના ઉપદેશો સાથે એના અનુયાયીઓ અને આગેવાનોના વર્તનને સરખાવવામાં આવે તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે શાસ્ત્રોમાંના તે જ ઉપદેશોનું પાલન કરવામાં આવે છે કે જે તેમને અનુરૂપ હોય ! કોઈ પણ ધર્મના મૂળ ધર્મશાસ્ત્રોના આદેશો પૈકી પોતાને અનુકૂળ આદેશોનું પાલન અનુયાયીઓ અને આગેવાનો કરતા દેખાય છે. એમાં પણ જો ઊંડે ઉતરવામાં આવે તો એ પાલન પણ મોટે ભાગે બાહ્યાચાર હોય છે.

હવે જો ધર્મના આગેવાનો-અનુયાયીઓ પોતાના જીવનમાં પાલન કરવા માટે ચોક્કસ ઉપદેશોને પસંદ કરતા હોય તો તેઓ જે તે ધર્મના અનુયાયીઓ કહી શકતા નથી. મોટા ભાગના ધર્મશાસ્ત્રો પૃથ્વીના કર્તા અથવા કર્મના સિદ્ધાંત પર આધારિત છે. આથી તેના અનુયાયીઓ ‘આસ્તિક’ કહેવાય છે. હવે જો તે અનુયાયીઓ પસંદગીયુક્ત આચરણ કરતા હોય તો તેઓ ભગવાન-ખુદા-ગોડમાં માનતા નથી, અથવા કર્મના સિદ્ધાંતમાં માનતા નથી. મતલબ કે તેઓ ‘નાસ્તિક’ છે ! ધર્મશાસ્ત્રો અને તેના પાચે ધર્મો, જે સંગઠિત સંસ્થાઓ બની છે, તે દ્વારા તેના ખાસ કરીને આગેવાનો ઐહિક લાભ જ મેળવે છે. અન્ય ધર્મીઓ સાથે દુશ્મનાવટ જાહેર કરી, અનુયાયીઓના નાહકના બલિદાન લે છે. ધર્મશાસ્ત્રો તો આ આગેવાનોના સામ્રાજ્ય અને ધંધાને ચલાવવા-વિકસાવવા માટેનાં બહાનાં છે.

(અનુસંધાન પાના નં.-૪ ઉપર)

બુદ્ધિ પર સવાર થતો સ્વાર્થ

—તંત્રીલેખ

હકીકતોને નિષ્પક્ષ તપાસવી, તર્કથી એને સમજવી અને પરિસ્થિતિનું સમગ્રતયા આકલન કરવા જેવાં કાર્યો મુખ્યત્વે કરનાર તત્વને આપણે ‘બુદ્ધિ’ કહીએ છીએ. જુદા જુદા માણસોમાં વધતી—ઓછી બુદ્ધિ હોવાનું જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ, ત્યારે આ મુખ્ય કાર્યો કરવાની ક્ષમતા વધતી—ઓછી હોવાનું આપણે વાસ્તવમાં જણાવીએ છીએ, જેમની આ ક્ષમતાનો આપણને વારંવાર પરચો મળે છે ત્યારે તેવી વ્યક્તિને આપણે ‘બુદ્ધિશાળી’ વ્યક્તિથી ઓળખીએ છીએ. ‘બુદ્ધિ’ પણ બજારમાં ખરીદ—વેચાણ કરી શકાય તેવો અદૃશ્ય પદાર્થ છે. આથી જ નોકરી કરતા મેનેજરો અને શિક્ષકો વ્યવસાય કરનારા, સંશોધનો કરનારા જેવા અનેક વર્ગોના લોકો બુદ્ધિજીવીઓ હોવાનું આપણે સ્વીકાર્યું છે.

સમાજને બુદ્ધિશાળીઓના માર્ગદર્શનની સતત અને વારંવાર જરૂર પડે છે. નાની—મોટી સમસ્યાઓ, આયોજનો, આગાહીઓ, કાર્યક્રમો, સાંપ્રત પરિસ્થિતિના મૂલ્યાંકન જેવી અનેક બાબતોમાં સમાજની અપેક્ષા હોય છે કે બુદ્ધિશાળીઓ યોગ્ય માર્ગદર્શન આપશે.

વાસ્તવમાં એવું બને છે કે બુદ્ધિશાળીનો પોતાનો સ્વાર્થ અને મહત્વાકાંક્ષા હોય છે. એને સલામતી જોઈએ છે. આથી સમાજ જ્યારે બુદ્ધિશાળી તરફ યોગ્ય માર્ગદર્શનની અપેક્ષા રાખતો હોય છે ત્યારે એ સૌથી પહેલા પોતાના સ્વાર્થને તપાસે છે. પોતાની સલામતીની ખાતરી કરવા માંડે છે. જો એને એમ લાગે કે એ જો યોગ્ય અને સાચું માર્ગદર્શન આપશે તો એનો સ્વાર્થ સિદ્ધ નહીં થશે કે પોતાની સલામતી જોખમાશે તો એ યોગ્ય સાચું માર્ગદર્શન આપતો નથી. પરિસ્થિતિની કડ્ડાતા ત્યારે સર્જાય છે કે સમાજ એના માર્ગદર્શનને યોગ્ય—સાચું માને છે, અને એનું માર્ગદર્શન સ્વાર્થપ્રેરિત હોય છે. આથી સમાજ વધારે સ્વસ્થ અને તંદુરસ્ત બનવાને બદલે અવળે રસ્તે ઉતરી જાય છે.

બુદ્ધિશાળીઓ આટલેથી અટકતા નથી. તે પોતાની મહત્વાકાંક્ષા પણ સિદ્ધ કરવા માંગે છે. મોટા ભાગની મહત્વાકાંક્ષા પદ, પ્રતિષ્ઠા અને પૈસા માટેની હોય છે. એ જ્યાંથી મળે ત્યાં એ એક કદમ આગળ વધે છે. પદ, પ્રતિષ્ઠા અને પૈસો જેમની પાસેથી મળે છે, તેની એ ખુશામત અને કેટલીકવાર ભાટાઈ કરે છે. એવા લાભ આપનારા આવા સ્વાર્થી અને ખુશામતિયા બુદ્ધિશાળીઓની શોધમાં જ હોય છે. એમને પોતાનાં

સારાં—નરસાં કાર્યોને સમાજ સમક્ષ એવી રીતે મૂકવા છે કે જેથી સમાજને એવું લાગે કે બુદ્ધિશાળીને એ ખરીદનારો જે કાંઈ પણ કરે છે, તે સમાજના ભલા માટે જ કરે છે. આખરે બુદ્ધિ વેચવા—ખરીદવાનો એક અદૃશ્ય પદાર્થ છે ! આ બુદ્ધિશાળીઓ ખરીદનારને માટે બુદ્ધિજીવી બની જાય છે. આથી આજે આપણે અનેક પત્રકારો, લેખકો, ઈન્ફલ્યુએન્સરો, શિક્ષકો કુલપતિઓ જેવા અનેક બુદ્ધિજીવીઓને જુના રાજાઓના ભાટ—ચારણોની જાણે કે ભૂમિકા ભજવતા હોય તેવું દેખાય છે.

હમણાં અવૈજ્ઞાનિકતા, ધર્મની ઘેલણ, ચોક્કસ ધર્મ—કોમ પરત્વેની દુશ્મનાવટ સત્તાનું બીભત્સ પ્રદર્શન, પૈસાની મદદથી લડવામાં આવતી ચૂંટણીઓના પૂર આવ્યા છે. આપણે દુઃખી દિલે નોંધવું પડે છે કે તેમાં તણાવામાં આપણા હજારો બુદ્ધિજીવીઓને મજા આવે છે. કારણકે એમ કરવાથી એમને પદ, પ્રતિષ્ઠા અને પૈસો મળે છે ! જે બુદ્ધિજીવીઓ પાસે તર્કની એરણ અને હકીકતની હથોટીની અપેક્ષા રાખવાની હોય તેઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે સમાજને રેશનાલિઝમથી દૂર—સુદૂર લઈ જવા માટે એમના ખરીદનારાને ‘વાજબીપણા’ની દાંભિક—તદ્દન જુટી ખાતરી આપે છે. આ ભયંકર પૂરની વચ્ચે જે થોડા ઘણા રેશનાલિસ્ટો સ્થિર બુદ્ધિ રાખે છે તેઓ જ આવતીકાલના સ્વસ્થ અને તંદુરસ્ત સમાજની આશા છે.

(ચાલુ પાનાં.—૨ નું)

આ ધાર્મિક સામ્રાજ્યવાદીઓ અને ધંધાર્થીઓ ધર્મશાસ્ત્રોના ઉપદેશોનાં અર્થઘટન પર અંદરોઅંદર ઊંડા અને પહોળા વિવાદો કરે છે. ચોક્કસ અર્થઘટન કરનારા ‘હમ સચ’ના ન્યાયે ધર્મની અંદર વહેંચાઈ ગયા છે. પોતાનું ચોક્કસ અર્થઘટન કરનારો અન્યના અર્થઘટનને ખોટું હોવાનું જણાવે છે. એનો અર્થ તો એ થાય કે દરેક સંપ્રદાય મૂળ ઉપદેશોનું ખોટું અર્થઘટન કરે છે ! જ્યાં સંપ્રદાયો હોય ત્યાં આસ્તિકતા સંભવિત જ નથી. એ બધા જ મૂળ ધર્મશાસ્ત્રને તડકે મૂકીને પોતાની ‘નાસ્તિકતા’ જ ચલાવે છે. એમની નાસ્તિકતા પોતાના સામ્રાજ્ય અને ધંધાને આગળ વધારવા માટે છે. આસ્તિકતાનો આંચળો ઓઢનારાઓ વાસ્તવમાં દંભ કરે છે. આથી જ અનેક ચિંતકોએ જણાવ્યું છે કે ઈશ્વરનો ઈન્કાર કરનારા અને કર્મના સિદ્ધાંતને ઉઘાડે છોગ વાહિયાત કહેનારા અને તે પ્રમાણે જીવતા અસલી ‘નાસ્તિકો’ જ પ્રામાણિક છે. તેઓ જે માને છે તે બોલે છે, અને આચરે છે. ચાલો, આપણે સૌ ‘પ્રામાણિક’ બનીએ. દંભને છોડીએ !

રેનેસાં – નવજાગરણકાળ
બંગાળમાં રાજા રામમોહન રોય અને
ગુજરાતમાં કવિ નર્મદ અગ્રેસર

ડો. બી. એ. પરીખ

પ્રાસ્તાવિક :

વિશ્વના ઇતિહાસમાં ૧૦મીથી ૧૪મી સદી અંધકાર યુગ (Dark Ages) તરીકે ઓળખાય છે. ૧૫મી સદીના આરંભથી ખાસ કરીને યુરોપ-ગ્રીસ-ઈટાલીમાં સામાજિક, સાંસ્કૃતિક સુધારા તેમ જ જ્ઞાનની ખોજ – વિજ્ઞાનના પ્રવાહો પ્રગટયા. આ યુગમાં ખાસ કરીને સાહિત્ય, કલા, સ્થાપત્યવિજ્ઞાન, ધર્મસુધારણા વગેરે ક્ષેત્રોમાં અનેક વિરલાઓ જન્મ્યા. ઘા. ત. લિઓનાર્ડો વિન્સી (ચિત્રકળા), માર્કલ એન્જેલો (સ્થાપત્ય) રાફેલ, ડાન્ટે (સાહિત્યકાર), માર્ટીન લ્યુથર (પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મના સ્થાપક), રેને ડે કાર્ટ (ફિલોસોફર), મેકીઆલી (ડિપ્લોમેટ), ગેલીલિઓ (વિજ્ઞાનનો પિતા) વગેરે વગેરે. આ નવજાગરણના પ્રવાહનું પરિણામ તે આધુનિક યુગ (Modern Age). યુરોપમાં આ નવજાગૃતિના કાળના અરસામાં ભારત તો આંતરિક ભેદભાવો, કલહો, અતિશય ધાર્મિકતા-અંધશ્રદ્ધામાં અને પરદેશી શાસકોની ગુલામીમાં ડૂબેલું હતું. આમ છતાં, બ્રિટીશ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના શાસનમાં ઈંગ્લેન્ડના આધુનિક વિચારો અને સંસ્કારોની અસર તો કેટલાક અગ્રણી લોક ઉપર થતી હતી, અને કેટલાક શિક્ષિત જાગૃત લોકો પ્રભાવિત પણ થતા હતા. તેઓ સુધારાવાદી નવા દ્રષ્ટિકોણથી વિચારતા થયા હતા. આ નવા દ્રષ્ટિકોણની અસર ભારતમાં ૧૯મી સદીમાં દેખાવા લાગી. યુરોપમાં નવજાગરણ પછી ચારસો વરસે બંગાળના રાજા રામમોહન રોય ભારતમાં નવજાગરણ યુગના પ્રણેતા કહેવાય છે. આ રાજા રામમોહન રોયના ભાઈનું અવસાન થતાં તેમની પત્નીને પતિની ચિંતા સાથે જીવતી બાળી દેવામાં આવી. અવસાન પામેલા પતિ સાથે પત્નીને પણ ચિંતામાં બાળી દેવાય, એ સતી પ્રથા ખાસ કરીને ઉચ્ચ વર્ણમાં પ્રચલિત હતી. (કેવી કુરતા ! સ્ત્રી અવહેલના અને જંગલિયત ભર્યો રિવાજ) રાજા રામમોહનના આ પ્રથા, રિવાજ સામે વિરોધનું કોઈ પરિણામ આવ્યું નહીં. તેથી રાજા રામમોહને તે સમયના બ્રિટીશ ગવર્નર જનરલ લોર્ડ વિલિયમ બેન્ટિનની મદદથી ૧૮૨૯માં સતી વિરોધી કાયદો પસાર કરાવ્યો અને ભારતમાં નવજાગરણ (રેનેસાં)

પ્રવાહનો આરંભ થયો. આ સતી પ્રથા વિરોધી કાયદા સામે બંગાળના બ્રાહ્મણ સમાજે છેક લંડનની સુપ્રિમ કોર્ટ સુધી લડત આપી હતી. પણ અંતે તેઓ સફળ થયા નહી. રામમોહન રોય સાથે ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર જેવા બીજા અનેક સુધારકો પણ જોડાયા. ભારતમાં નવજાગરણ અને પછી નવા આધુનિક યુગના આરંભમાં બંગાળ અગ્રેસર રહ્યું.

ગુજરાતમાં જાગરણ :

બંગાળના રાજા રામમોહન રોયના સમકાલીન ગુજરાતમાં સુરતમાં નર્મદાશંકર લાલશંકર દવે— કવિ નર્મદ. જો કે આ સમયગાળામાં ગુજરાતમાં અમદાવાદમાં કવિ દલપતરામ, સૌરાષ્ટ્રમાં મૂળશંકર—સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી, સુરતમાં જ દુર્ગારામ મહેતાજી વગેરે પણ નવેસરથી વિચારવાવાળા સમકાલીન સુધારાવાદીઓ હતા. પણ ગુજરાતમાં વૈચારિક અને સામાજિક ક્રાંતિ માટે સુરત અગ્રેસર હતું. સુરતમાં કવિ નર્મદ આ સામાજિક, ધાર્મિક, વૈચારિક સુધારાનો બંડખોર અગ્રેસર મશાલચી રહ્યો. આ નવજાગરણ કાળની ક્રાંતિ માટે સુરત અગ્રેસર રહ્યું, કારણ આ ગાળા દરમિયાન સુરતમાં બ્રિટીશ શાસન હતું, અને શિક્ષણ ક્ષેત્રે સુરત આગળ હતું. ૧૮૧૬માં સુરતમાં મિશનરીઓએ પ્રથમ શાળા શરૂ કરી હતી. ૧૮૨૨માં બોમ્બે નેટીવ એજ્યુકેશન સોસાયટી દ્વારા સુરતમાં ત્રણ શાળાઓ શરૂ કરાઈ હતી. સુરતમાં આ સમયમાં પછી બીજી બે શાળાઓ હતી. ગોપીપુરા અને હરિપુરામાં. તેમાં હરિપુરા શાળામાં દુર્ગારામ મહેતાજી શિક્ષક હતા. આ સમયમાં અમદાવાદ તેમ જ ગુજરાતના અન્ય વિસ્તારો તો હજુ ઘણા પાછળ હતા. ૧૮૩૪માં લોર્ડ મેકોલેએ પદ્ધતિસર શાળા શિક્ષણનો મુસદ્દો તૈયાર કર્યો. તેમાં ખાસ કરીને યુરોપીય સાહિત્ય, અંગ્રેજી તેમ જ વિજ્ઞાન, હિંદીઓને ભણાવવાનો આશય હતો. આ રીતે ભારતમાં વ્યવસ્થિત શાળેય શિક્ષણની શરૂઆત થઈ. ગુજરાતમાં સૌ પ્રથમ મેકોલે અભ્યાસક્રમ અનુસારની અંગ્રેજી શાળા ૧૮૪૨માં સુરતમાં સ્થપાઈ. ત્યાર પછીના વર્ષોમાં સુરતમાં બીજી અનેક શાળાઓ સ્થપાતી ગઈ. અમદાવાદમાં આ અંગ્રેજી શિક્ષણની શાળાની સ્થાપના બે વર્ષ પછી થઈ. નર્મદ રાંદેરની શાળામાં ભણ્યો હતો. દુર્ગારામ મહેતા પણ સુરતમાં પ્રખર ક્રાંતિકારી સુધારાવાદી નર્મદના સમયમાં શિક્ષક હતા. ૧૮૫૧માં સુરતમાં ૧૭ પ્રાથમિક શાળાઓ હતી, અને ૧૨૨૫ વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસરત હતા.

કવિ નર્મદ, સંસાર સુધાર અને ધર્મ સુધારની જ્યોતનો મશાલચી :

૧૮મી સદીમાં આમ તો સમગ્ર ભારત, ગુજરાત અને સૂરત સામાજિક ધાર્મિક

રીતે અતિ રૂઢિચરિત્ર, વર્ણભેદ, જ્ઞાતિભેદ, રીત રિવાજોની જડતામાં ડૂબેલા હતા. સૌ પ્રથમ નર્મદે પ્રવર્તમાન હિંદુ સમાજ અને ન્યાત-જાતની રૂઢિચરિત્રતા જે ઉન્નતિ માટે નડતરરૂપ છે. એવા સાંપ્રત જાતજાતના રૂઢિ-રિવાજો સામે બંડ પોકાર્યું. સુરતની નાગરી જ્ઞાતિમાં નીચા વર્ગના નાગરોની સ્ત્રીઓને જાહેર જમણવારમાં કાંચળી પહેરીને આવવાની મનાઈ હતી. નર્મદે આ રિવાજ સામે જબ્બર વિરોધ કર્યો, અને કેટલીક હિંમતવાન સ્ત્રીઓ કાંચળી પહેરીને આવી. નર્મદે બાળ વિવાહ, નાની ઉંમરની કન્યાને ઘણી મોટી ઉંમરના પુરૂષ સાથે પરણાવવી, વિધવા પુનર્લગ્ન પ્રતિબંધ. બહુપત્નીત્વ-કુલીનગીરી, નીચી જાતિ-જ્ઞાતિનો તિરસ્કાર, પરદેશગમન મનાઈ, જ્ઞાતિઓ વચ્ચે ઉંચનીચના ભેદો, ખાનપાન નિષેધ, જાતજાતના વહેમો અને અંધશ્રદ્ધા વગેરે સામે યમદૂતની જેમ લડવાનો નિર્ણય કર્યો. નર્મદે પોતે પણ એક વિધવા સાથે લગ્ન કર્યું હતું. ૧૮૫૮ દરમ્યાન પુર્નવિવાહ વિશે ખૂબ ચર્ચા ચાલી હતી. આ વિશે નર્મદે કવિતાઓ પણ લખી હતી. ૧૮૬૦માં મુંબઈના ટાઉન હોલમાં નર્મદે પુનર્વિવાહ વિશે ભાષણ આપ્યું હતું. ૧૮૬૫માં નર્મદે તેની જ જ્ઞાતિની એક વિધવા સ્ત્રીને આશ્રય આપવાનું હિંમતભર્યું પગલું ભર્યું હતું. આ વિધવાનું પુનર્લગ્ન પણ કરાવ્યું હતું. નર્મદના આ પગલા માટે નાગરી જ્ઞાતિએ નર્મદને જ્ઞાતિ બહાર મૂક્યો હતો. છતાં નર્મદ હિંમત હાર્યો નહી અને તેણે આ સમાજ સુધારાની ઝુંબેશમાં પોતાનું સમગ્ર જીવન અર્પણ કરી દીધું. કોઈ નોકરી વ્યવસાય કર્યા નહી અને કેવળ કલમને ખોળે પોતાનું જીવન અર્પણ કરવાનો નિર્ધાર કર્યો. નર્મદની સામાજિક અનિષ્ટો સામે, પ્રહારોની ખંડનાત્મક અને સમાજ સુધારાની પ્રવૃત્તિનો પ્રચાર કરવા વિપુલ પ્રમાણમાં સાહિત્યસર્જન પણ કર્યું છે.

મુંબઈના આવા જ સુધારક કરસનદાસ મૂળજી સાથે સહકારમાં મુંબઈના વૈષ્ણવોના ગુરુ જદુનાથ મહારાજના વ્યભિચારી જીવન અને વૈષ્ણવ સ્ત્રીઓના યૌન શોષણ (વૈષ્ણવ સમાજની સંમતિ સાથે) કરવાની પ્રથાનો જબરજસ્ત વિરોધ કર્યો. આ જદુનાથ મહારાજને જેલની સજા કરાવી. તે સમયમાં પરદેશ ગમન-દરિયો ઓળંગવાની મનાઈ છતાં બીજા પ્રચંડ સુધારક મહિપતરામ રુપરામ નિલકંઠ પરદેશ ગયા હતાં તેમને નર્મદે પૂરો ટેકો આપ્યો હતો. મહિપતરામ પરદેશથી પાછા ફર્યા બાદ તેમને જ્ઞાતિબહાર કરવામાં આવ્યા હતા, ત્યારે નર્મદ અને દુર્ગારામે મહિપતરામને પોતાને ત્યાં બોલાવી જમાડયા હતા. નર્મદે ‘ડાંડિયો’ પખવાડિક વૃત્તપત્ર ૧૮૬૮માં શરૂ કર્યું હતું. ડાંડિયો માત્ર સમાજ

સુધારાનું જ અખબાર ન હતું, પણ તે સમાજના સફેદ ઠગો, ધુતારાઓ, પાખંડીઓ, સત્તાસ્થાને બેઠેલા કૌભાંડીઓ, શોષણખોરોથી બચવા અને ચેતતા રહેવાની હાકલ પણ કરતું હતું. આવા લોકોને જાહેરમાં ફિટકારવામાં નર્મદને કોઈનો ડર કે શરમ સંકોચ ન હતાં. મોટા મોટા શેઠિયાઓ, અધિકારીઓને પણ નર્મદે છોડ્યા નથી. ‘પ્રેમ શૌર્ય’, ‘યા હોમ કરીને પડો ફતેહ જ છે આગે’ એ નર્મદનો જીવન મંત્ર હતો. ‘જયજય ગરવી ગુજરાત’ એ નર્મદનું પ્રિય સૂત્ર હતું. રૂઢિગ્રસ્ત, બંધિયાર માનસ ધરાવતા વૈચારિક અંધકારમાં, અજ્ઞાનતામાં જીવતા સમાજને ઢંઢેરા પીટીને જાગ્રત કરવો, તે નર્મદનો જીવન મંત્ર હતો. ગુજરાતમાં ધર્મ—સમાજ સુધારા અને તે માટે સાહિત્યસર્જન અને સમાજ સામે બળવાખોર બનવાની હિંમત ધરાવતો નવજાગૃત અને સાહિત્યસર્જક નર્મદ યુગપુરુષ હતો. ૧૮૮૬ ફેબ્રુઆરીમાં નર્મદનું અવસાન થયું.

સુરતના અન્ય સમાજસુધારકો :

રાજા રામમોહન રોયે સર્વાંગી પુનરુત્થાનનો માર્ગ ચીંધ્યો અને ભારતીય રાષ્ટ્રિયતાના તે પ્રથમ પુરુષ ગણાયા. તેમનું તો ૧૮૮૩ માં અવસાન થયું પણ ધર્મસુધારના અને સંસારસુધારના એમના કામનો ગુજરાતમાં આરંભ કરનારા દુર્ગારામ મહેતાજી અને નર્મદાશંકર દવે હતા. સુધારાની આ પ્રવૃત્તિમાં સુરતમાં તેમના બીજા અનેક સાથી હતા. દાદોબા પાંડુરંગ, દિનમણિશંકર શાસ્ત્રી, દલપતરામ ભગત, દામોદરદાસ (પાંચ દદાથી નામ શરુ થતું નામ ધરાવતા અન્ય પાંચ જણ) સાથે મળીને ગુજરાતમાં સુધારણાની જ્યોતને સતત સળગતી રાખી, અને ગુજરાતમાં સમાજ સુધારકોની પ્રથમ પેઢી તૈયાર કરી.

દુર્ગારામ મહેતાજી શિક્ષક હતા. અને ૧૮ વર્ષની વયે તેમણે લોકોના વહેમો જાદુમંતર, ભૂતપ્રેતની માન્યતાઓ, મરણ—પરણના ખોટા ખ્યાલો, ખોટા રીત રિવાજો વગેરે સામે લડત શરૂ કરી, અને જીવનભર ચલાવી. આ સુધારાની લડતને તે સમયમાં થઈ ગયેલા સાહિત્યકારો અને શિક્ષકોએ જીવનભર ચલાવી. આ સુધારાની લડતમાં તે સમયમાં થઈ ગયેલા સાહિત્યકારો અને શિક્ષકો નવલરામ લક્ષ્મીશંકર પંડ્યા, નર્મદાશંકર તુળજાશંકર મહેતા વગેરેનું પણ આ સુધારાની ચળવળને પૂરુ સમર્થન અને ટેકો હતો. નવલરામ પંડ્યાએ દુર્ગારામની સાથે રહીને વિધવા પુનર્લગ્નને ટેકો આપ્યો અને અનેક બાળ વિધવાઓના પુનર્લગ્ન કરાવ્યાં. દુર્ગારામે ભૂતપ્રેતના વહેમ અને અજ્ઞાનપ્રેરિત અસ્તિત્વ સામે કે આવુ ભૂતપ્રેત જેવું કશું છે જ નહી તે વિશે ૧૮૪૨માં આસો માસમાં

કાળી ચૌદશના દિવસે દક્ષિણ ગુજરાતના ભૂવાઓ—તાંત્રિકોને ચેલેન્જ આપી હતી. પણ કોઈ ભૂવો કે તાંત્રિક ફરકયો જ નહિ. દુર્ગારામ નર્મદથી વયમાં મોટા અને પ્રખર શિક્ષક તેમજ સમાજસુધારક હતા. નર્મદના સમકાલીન બીજા મહીપતરામ નીલકંઠ ઉચ્ચ શિક્ષણ પામેલા શિક્ષક હતા. એક મહાન ક્રાંતિકારી તરીકેની તેમની છબી તેમની બે પ્રવૃત્તિઓને લઈને પ્રગટ થઈ. એક તેમનું ૧૮૬૦માં વિલાયતગમન અને બીજી ભોળાનાથ સારાભાઈની સાથમાં પ્રાર્થના સમાજની સ્થાપના (૧૮૬૫). તેઓ ૧૮૬૨માં અમદાવાદમાં પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનીંગ કોલેજના આચાર્ય નિમાયા હતા. નવલરામ તેમ જ નંદશંકર બન્ને શિક્ષકો અને સાહિત્ય સર્જકો હતા. દુર્ગારામ તેમ જ નર્મદ સાથે રહીને તેમની સુધારાની તમામ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં તેઓ સહાયક, ભાગીદાર હતા.

નર્મદયુગનો ગુજરાત અને સુરત ઉપર પ્રભાવ :

નર્મદના અવસાન પછી કદી ગુજરાત તેમજ સુરતમાં ભૂલાયો નથી. નર્મદ બળવાખોર આદ્ય સમાજ સુધારક તરીકે જેટલી પ્રતિષ્ઠા ધરાવે છે તેટલી જ પ્રતિષ્ઠા તેની સાહિત્યકાર તરીકે પણ છે. આજે પણ નર્મદની સાહિત્ય કૃતિઓ વિદ્યાર્થીઓને તેમના અભ્યાસક્રમમાં શીખવાડાય છે. સુરતમાં નર્મદનું નિવાસસ્થાન આજે એક યુગપુરુષના સ્મારક તરીકે જાળવી રાખવામાં આવ્યું છે. સુરતમાં ચોક બજારમાં આવેલા જાહેર બાગમાં, સુખ્યાત શિક્ષણ સંસ્થા સાર્વજનિક એજ્યુકેશન સોસાયટીના ગ્રંથાલયમાં, દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી જેને વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી નામ આપવામાં આવ્યું છે, તેના પ્રાંગણમાં ‘કપાળ ઉપર આંગળી મૂકીને ગાઢ વિચારમાં ડુબેલા’ એવા નર્મદના પૂતળાં મૂકવામાં આવેલા છે.

નર્મદે ફેલાવેલી સમાજસુધારાની વહેમ, અંધશ્રદ્ધા, સામે લડત આપવાની બળવાખોર હવા આજે પણ સુરતમાં પ્રવર્તે છે. સુરત કેળવણી ક્ષેત્રે તેમ જ સાહિત્યસર્જનમાં ગુજરાતમાં અગ્રેસર હોવા ઉપરાંત સુરતના તમામ વર્ગો, જ્ઞાતિ તેમજ ધર્મોના લોક વચ્ચે સુમેળ અને મેળ મિલાપ માટે જાણીતું છે. ‘સુરતી લાલા’ તરીકે જાણીતો સુરતનો નાગરિક ગુજરાતના અન્ય શહેરોના નાગરિકો કરતા જુદો જ લહેરી, ભેદભાવ વગરની માનસિકતા, ખુશમિજાજી સ્વભાવ, સર્વ સાથે હળીમળીને રહે એવો ખુલ્લો સ્વભાવ ધરાવે છે. ગુજરાતમાં ખાસ કરીને અમદાવાદ જેવા મોટા શહેરોમાં અવરનવર કોમી વિખવાદો થાય છે. સુરતમાં મારા ૮૦ વરસના નિવાસકાળ દરમિયાન ૧૯૮૨માં બાબરી મસ્જિદની ઘટના સમયે થયેલા એકાદ અપવાદ સિવાય કદી કોમી વિખવાદ થયા નથી. આજે સુરતની વસતિમાં ભારતના અનેક રાજ્યોમાંથી નોકરી, વ્યવસાય, ધંધા અર્થે સત્યાન્વેષણ

લાખોની સંખ્યામાં આવેલા લોકોને સુરતે પોતાનામાં સમાવી લીધા છે અને તેઓ સૌ હળીમળીને કેવળ 'સુરતી' તરીકે જીવે છે. આ તમામ સુરતના નાગરિકો છે. સુરતી છે, ગુજરાતી છે. નર્મદના જમાનાની ઉદારમતવાદી હવા આજે પણ સુરતમાં વહે છે.

સત્યશોધક સભાની સ્થાપના :

આવી સુધારાવાદી ઉદાર માનસિકતા ધરાવતા સુરતમાં ઉત્સવો તો જોરજોરથી ઉજવાય છે પણ લોકોના તમામ જુથો વચ્ચે મેળ મિલાપ અને સામેલગીરી સાથે. સુરતમાં આવું નહિકરુ, હળીમળીને રહેવાનું. ઉદારમતવાદી માનસ એ નર્મદના સમાજ સુધારાની હવા હજુ સુરતમાં વહે છે. સુરતમાં મંદિરો, દેવાલયો મસ્જિદો છે ધાર્મિક ઉત્સવો કથાઓ યોજાય છે, પણ ધાર્મિક કટ્ટરતા નહી. સુરતના આવા મુક્ત વાતાવરણમાં સુધારાવાદીઓ આજે પણ છે, અને તેઓ સમાજમાં સ્વીકૃતિસન્માન પણ ધરાવે છે. ૧૯૭૯-૮૦માં સુરતમાં રૂ. ૮૦ લાખના ખર્ચે એક યજ્ઞ થવાનો છે. એવા સમાચાર વર્તમાનપત્રોમાં સમાચાર પ્રસિદ્ધ થયા અને કેટલાક સુધારાવાદી, ધર્મગ્રંથિમુક્ત મિજાજ ધરાવતા સુરતી નાગરિકોને અજંપો થયો, અને નાગરિકોની જાહેર સભા બોલાવવામાં આવી. નાગરિકોની આ જાહેર સભામાં યજ્ઞ કરવામાં લાકડા બાળવામાં થનારા ૮૦ લાખના એક પ્રકારના ગુનાહિત ખર્ચ વિરુદ્ધ લોકમત જાહેર થયો, અને કવિ નર્મદ પુનર્જીવિત થયો. આ સુધારાવાદી વાતાવરણમાં નર્મદને યાદ કરી તેની સુધારાવાદી પ્રવૃત્તિઓના અનુસંધાનમાં આજે પણ 'નર્મદ હવા' ફેલાવવી જોઈએ અને તે માટે કોઈ વ્યવસ્થિત સંગઠન, સંસ્થા, મંડળ શરૂ કરવું જોઈએ. એવા વિચાર મારા જેવા કેટલાકને આવ્યા અને મારી સાથે કેટલાક સમવિચારક નાગરિકોએ ભેગા મળીને ૧૯૮૦માં એક 'સત્યશોધક સભા' નામની સંસ્થાની સ્થાપના કરી. સત્યશોધક સભા આ સભાના ઉદ્દેશો નક્કી કર્યા. (૧) સમાજમાંથી વહેમ, અંધશ્રદ્ધા, રિવાજો, રૂઢીઓ, કર્મકાંડોનું નિર્મૂલન (૨) ધર્મના સ્થાને વિજ્ઞાનને મહત્વ આપવું અને વિજ્ઞાન તેમજ વૈજ્ઞાનિક અભિગમનો પ્રચાર કરવો અને (૩) આ હેતુઓ પૂર્ણ થાય તેવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરવી અને તે પ્રકારના સાહિત્યનું સર્જન કરવું અને પ્રચાર કરવો.

ગુજરાતના અન્ય શહેરો અમદાવાદ, રાજકોટ, ગોધરા, વડોદરા વગેરે કેટલાક શહેરોમાં આવું સુધારાવાદી વિચારધારા ધરાવતી ગણીગાંઠી વ્યક્તિઓ હતી. પણ કોઈ વ્યવસ્થિત સંગઠન કે સંસ્થા નહીં. સુરતની ૧૯૮૦માં શરૂ થયેલી સત્યશોધક સભા ગુજરાતમાં આવું પહેલું સંગઠન, સંસ્થા છે. જે ચોક્કસ બંધારણ ધરાવતી એક રજીસ્ટર્ડ સંસ્થા છે. ૧૯૮૦માં શરૂ થયેલી સત્યશોધક સભા આજે ૪૫ વર્ષો પછી પણ સક્રિય અને પ્રવૃત્તિશીલ

છે. ઈશ્વર, દૈવીશક્તિ જેવું કોઈ તત્ત્વ છે જ નહીં એવું સાબિત કરતો ચમત્કારોનો પર્દાફાશનો સભાનો કાર્યક્રમ લોકની ધાર્મિક વિચારસરણીને આઘાત આપી લોકોને જાગ્રત કરવા માટે અતિ અસરકારક સાબિત થયો છે. સત્યશોધક સભાએ વૈજ્ઞાનિક અભિગમનો પુરસ્કાર કરતાં ૨૦ જેટલાં પુસ્તક—પુસ્તિકાઓ પ્રગટપ્રસિદ્ધ કર્યા છે. ‘સત્યાન્વેષણ’ નામનું માસિક ૧૯૮૪થી પ્રકાશિત થાય છે. સત્યશોધક સભા ગુજરાત તેમ જ દેશ પરદેશમાં વૈજ્ઞાનિક અભિગમને વરેલી રેશનાલિસ્ટ (Rationalist) સંસ્થા તરીકે પ્રતિષ્ઠા ધરાવે છે.

નોંધ : આ લેખનો સંદર્ભ ગ્રંથ તરીકે ‘ઓગણીસમી સદીનું સુરત’ લેખક :

ડૉ. મોહન વી. મેઘાણી—અધ્યાપક એમ. ટી. બી. આર્ટ્સ કોલેજ, સુરત.

પ્રકાશક : સાર્વજનિક એજ્યુકેશન સોસાયટી, સુરત. સુરતના ઈતિહાસ વિશે વિશેષ જાણવા માટે આ પુસ્તક વાંચવાની ખાસ ભલામણ છે.

સત્યશોધક સભાનાં પ્રકાશનો

(૧) વિજ્ઞાન અને અલૌકિક ઘટનાઓ રૂ. ૫૦	— ડૉ. બી. એ. પરીખ
(૨) નવા વહેમો : વાસ્તુશાસ્ત્ર અને ફેંગશુઈ રૂ. ૩૦	— ડૉ. બી. એ. પરીખ
(૩) આપણો માંદો સમાજ રૂ. ૩૦	— સૂર્યકાન્ત શાહ
(૪) લગ્ન પહેલા અને પછી (બીજી આવૃત્તિ) રૂ. ૩૫	— ડૉ. બી. એ. પરીખ
(૫) ડાર્વિનનો ઉત્ક્રાંતિવાદ : માનવીનું અવતરણ રૂ. ૩૫	— ડૉ. બી. એ. પરીખ
(૬) જ્યોતિષ વિજ્ઞાન નહીં, મિથ્યા કલ્પના રૂ. ૩૦	— ડૉ. બી. એ. પરીખ
(૭) જૈનોનું તર્કશુદ્ધ અજ્ઞાન રૂ. ૩૦/-	— સૂર્યકાન્ત શાહ

મેળવવા માટે મ. ઓ. કરો.

‘સત્યાન્વેષણ’નું વાર્ષિક લવાજમ (સત્યશોધક સભાના સભ્યપદ સાથે) રૂ. ૨૦૦ અને આજીવન રૂ. ૨,૦૦૦/- છે. મ. ઓ. કરો. જેઓ બેન્કમાં સીધા જમા કરાવવા માંગતા હોય તેઓ બેન્ક ઓફ બરોડા, પાર્લે પોર્ટન્ટ, સુરતના બચત ખાતા નં. 02580100015605, IFSC = BARBOPARLEP માં જમા કરાવી શકે છે. તેઓ જમા કર્યાનું કાઉન્ટર અત્રે મોકલાવે, અથવા મો. નં.—૯૯૭૮૮ ૯૬૩૬૪ પર ફોટો મોકલે.

શું અણુ (molecule), પરમાણુ (atom) અને પરમાણુ તૂટે છે ?

–એમ. ડી. અણ્ણીવાલા

મો. – ૭૦૧૬૦ ૮૨૫૦૩

મિત્ર પ્રો. શ્રી સૂર્યકાંત શાહ સાહેબ સાથે જ્યારે જ્યારે મુલાકાત થાય ત્યારે ‘સત્યાન્વેષણ’ નો છેવટનો અંક મને વાંચવા માટે પ્રેમપૂર્વક લેતા આવે. હું તેને વાંચું પણ ખરો. મને તેમના માટે વડીલબંધુ તરીકે માન અને પ્રેમ, તેમને પણ મારા માટે વાત્સલ્યભાવ. થોડા દિવસો પર મુલાકાત થઈ ત્યારે ‘સત્યાન્વેષણ’નો ૧૫ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૨૫નો પ્રગટ થયેલો છેલ્લો અંક લાવ્યા હતા.

બીજે જ દિવસે પૂંઠાના પાછળના ભાગ પર અણુ-પરમાણુ વિશે છપાયેલું હતું, તે વાંચી ગયો. ૨૦૦-૩૦૦ વર્ષો પહેલા ‘એવોગેડ્રો’ નામના વૈજ્ઞાનિકે અણુ-પરમાણુની સમજ આપી હોવા છતાં હજુ પણ આજનો સમાજ તેમાં ગૂંચવાડો અનુભવે છે. વિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થી તરીકે આ અંગે સ્પષ્ટતા કરવાની મારી ફરજ થઈ પડે છે.

પદાર્થ કે દ્રવ્ય (substance or matter) ને તોડવામાં આવે તો તેનો નાનો ભાગ અણુ (molecule) બને છે પરંતુ આ સૌથી નાનો ભાગ નથી. તેને વધુ તોડવામાં આવે તો સૌથી નાનો ભાગ પરમાણુ (atom) બને છે. લોકો ભૂલથી ‘એટમ બોમ્બ’ (atom bomb) ને ‘અણુબોમ્બ’ કહી દે છે. એટમ બોમ્બને ‘પરમાણુ બોમ્બ’ કહેવામાં આવે છે. ૧૯૪૫માં અમેરિકાએ જાપાનના શહેરો ‘નાગાસાકી’ અને ‘હીરોસીમા’ પર ‘પરમાણુ બોમ્બ’ ઝીંક્યાં હતા અને જાનમાલનું પારાવાર નુકસાન થયું હતું. તેના રેડિયેશનની અસર વર્ષો સુધી એટલે કે બીજી પેઢીના જન્મેલા બાળકોને પણ થઈ હતી. આઈન્સ્ટાઈનને તેની શોધ $E = mc^2$ માટે પારાવાર પસ્તાવો થયો હતો.

અણુ-પરમાણુની વધુ સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે તો નીચે મુજબ જાણકારી આપણે મેળવવી જોઈએ.

(૧) મોનો ઓટોમિક મોલેક્યુલ (એક પરમાણુક અણુ) :

લિથિયમ (Li), સોડિયમ (Na), પોટાશિયમ (K), રૂબિડિયમ (Rb), સિઝિયમ (Cs) વગેરે એક પરમાણુ અણુ છે.

(૨) બાઈ કે ડાઈ ઓટોમિક મોલેક્યુલ (દ્વિ-પરમાણુ અણુ) :-

હાઈડ્રોજન (H_2), ઓક્સિજન (O_2), નાઈટ્રોજન (N_2), ક્લોરિન (Cl_2) વગેરે દ્વિ-પરમાણુક અણુ છે. દા. ત. હાઈડ્રોજન (H) જણાવો તો તે પરમાણુ છે જ્યારે

હાઈડ્રોજન (H_2) લખો તો તે હાઈડ્રોજન વાયુ છે. તે અણુ છે. એ જ પ્રમાણે ઓકિસજન, નાઈટ્રોજન ક્લોરિન વગેરેનું છે.

આજ પ્રમાણે પોલી એટોમેટિક મોલેક્યુલ (બહુ-પરમાણુ) અણુઓ પણ હોય છે. દા. ત. ફોસ્ફરસના ચાર પરમાણુઓ ભેગા થવાથી તેનો અણુ P_4 બને છે. તેવી જ રીતે સલ્ફરના આઠ પરમાણુઓ એકઠા થવાથી તેનો અણુ S_8 બને છે.

આ બધા અણુઓને 'સમાંગ અણુઓ' (Homogenous molecules) કહેવામાં આવે છે.

વિષમાંગ અણુઓ (Heterogenous molecules) :

જે અણુઓમાં જુદા જુદા પરમાણુઓ ભેગા થાય અને અણુ બને તેઓને વિષમાંગ અણુઓ કહેવામાં આવે છે. દા. ત. હાઈડ્રોજનનો (H) એક પરમાણુ, ક્લોરિનના (Cl) એક પરમાણુ સાથે ભેગો થાય તો હાઈડ્રોજન ક્લોરાઈડ ગેસ કે હાઈડ્રોકલોરિક એસિડ બને. તેના અણુનું સૂત્ર HCl છે. તેવી જ રીતે કેલ્શિયમ ક્લોરાઈડ ($CaCl_2$) અને મેગ્નેશિયમ બ્રોસાઈડ ($MgBr_2$) કેલ્શિયમ નાઈટ્રાઈડ (Ca_3N_2), ફોસ્ફિન (PH_3), એલ્યુમિનિયમ ક્લોરાઈડ ($AlCl_3$) વગેરે બહુ પરમાણુક વિષમાંગ અણુઓ બને છે.

પરમાણુની રચના :

વર્ષો સુધી એવી માન્યતા હતી કે દ્રવ્યનો છેવટનો એકમ પરમાણુ (atom - a tom - which cannot break - ગ્રીક ભાષામાં તેનો આ અર્થ થાય છે) પરંતુ આજથી 100 વર્ષ પહેલાંથી શોધાયું છે કે પરમાણુ તૂટી શકે છે. તેની રચના નીચે મુજબ છે : પરમાણુના કેન્દ્રમાં નક્કર, સખત ભાગ છે. જેમાં મુખ્યત્વે પ્રોટોન અને ન્યુટ્રોન રહેલા છે અને કેન્દ્ર (Nucleus) નું વજન મુખ્યત્વે આ બંનેને આભારી છે. દરેકનું વજન એક એક એકમ છે.

બાહ્ય કેન્દ્રિય રચના : (Extra Nucleus Arrangement) :

કેન્દ્રની બહાર ઘણી બધી ખાલી જગા હોય છે. તેમાં કક્ષા (orbit) અને ઉપકક્ષા (suborbit) રહેલી હોય છે. તેમાં ઈલેક્ટ્રોનો પોતપોતાની કક્ષામાં ભ્રમણ કરતા હોય છે. ઈલેક્ટ્રોનોનું વજન હોતું નથી, અથવા નહિવત્ હોય છે. તેઓ દરેક એક ત્રણ વીજભાર ધરાવે છે.

કેન્દ્ર (Nucleus) માં રહેલ પ્રોટોનનું ઉપર જણાવ્યા મુજબ વજન એક એકમ અને વીજભાર ધન (+) હોય છે. જ્યારે ન્યુટ્રોનનું વજન એક એકમ અને વીજભાર તેના પર હોતો નથી એટલે કે તે કણ તટસ્થ હોય છે.

કેન્દ્ર (Nucleus) પ્રોટોનોનો અને ન્યુટ્રોનોનો બનેલો છે કારણ કે તેઓ વજનદાર હોય છે. તેઓને હાઈડ્રોન્સ (hydrons) કહેવામાં આવે છે.

કિશોરો અને યુવાનો માટે વૈજ્ઞાનિક વલણ કસોટી

-વિદ્યુત જોષી

મો. - ૯૮૨૫૦ ૬૪૭૪૮

પ્રસ્તાવના :

આપનું બંધારણ વૈજ્ઞાનિક વલણ અથવા મિજાજ (temper) વિકસાવવા માટે રાજ્યે પ્રયત્નશીલ રહેવું તેમ કહે છે. આપણે જગતની સહુથી વધુ વસતિ ધરાવનાર દેશ છીએ. છતાં આપણાં દેશમાં વૈજ્ઞાનિક શોધખોળ મર્યાદિત પ્રમાણમાં થાય છે. આનું એક કારણ આપણે વૈજ્ઞાનિક રીતે વિચારતા નથી, અને આપણામાં વૈજ્ઞાનિક મિજાજ વિકસ્યો નથી તે છે. રોજ બરોજના જીવનમા આની ત્રણ સાબિતી મળી રહે છે : (૧) તમે જે કમરામાં બેઠા છો તે જુઓ. તેમાં કેટલા વીજળી ઉપકરણો છે અને તેમાંથી ભારતમાં શોધાયેલા કેટલાં છે ? વીજળી ગોળો, ટ્યુબ લાઈટ, પંખો, ટીવી, રેડિયો, ફ્રિજ, એસી, સ્વિચ, વાયર કે અન્ય એક પણ વીજળી ઉપકરણ ભારતમાં શોધાયેલ નથી. (૨) તમે સવારના ઊઠીને હાથમાં બ્રશ લઈને પેસ્ટ લગાવો છો. આ બંનેની શોધ ભારતમાં થઈ નથી. ત્યારથી માંડીને રાત્રે સુવા જાઓ ત્યાં સુધીના સમયમાં જે ઉપકરણો વાપરો છો તેમાંથી કેટલાની શોધ ભારતમાં થઈ છે તેની ગણતરી માંડો. મોબાઈલ, ઘડિયાળ, કોમ્પ્યુટર, કેલ્ક્યુલેટર, સાર્થકલ ભાષામાં વિચારો અને નોંધ કરો. (૩) ત્યાર બાદ તમે જે વિષયો ભણ્યા કે ભણો છો તેમાંથી કેટલાંનું વિષયવસ્તુ ભારતીય લોકોએ શોધેલું છે ? ભૌતિકશાસ્ત્ર, રસાયણશાસ્ત્ર, આંકડાશાસ્ત્ર, પ્રબંધન, સમાજશાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર વ. વિવિધ વિષયોમાં જે વિષય વસ્તુ ભણો છો તેમાંથી કેટલાં ભારતમાં શોધાયેલું છે ? લગભગ દસ ટકા, આમ કેમ ? આનાં કારણો ત્રણ છે. પ્રથમ, કુટુંબમાં બાળક ઉછરતું હોય ત્યારે તેને વૈજ્ઞાનિક રીતે વિચારતા શીખવવાને બદલે નૈતિક રીતે અને સંબંધોની રીતે વિચારવાનું શીખવવામાં આવે છે. બીજું, આમ તો દરેક વ્યક્તિના મનમાં સવાલો તો થતાં જ હોય છે, પરંતુ કુટુંબમાં વડીલોનું કહ્યું માનવાનું હોય છે. સવાલો કરવાના હોતા નથી. તેવી જ રીતે શાળામાં વ્યાખ્યાન પદ્ધતિથી શિક્ષકો ભણાવતા હોય છે. વિદ્યાર્થીએ તો માત્ર સાંભળવાનું હોય છે, આમા શાળા/કોલજોમાં પણ વિદ્યાર્થીની સવાલો પૂછવાની વૃત્તિ વિકસતી નથી. ત્રીજું, જીવનમાં નોકરી શરૂ કરો ત્યારે પણ તમને અનેક સવાલો થાય છે, પરંતુ નોકરીમાં બોસના હુકમનો અમલ કરવાનો હોય છે. આમાં કયાંય વિદ્યાર્થી કે યુવકે અમુક પ્રશ્ન વિષે

સત્યાન્વેષણ

(૧૪)

એપ્રિલ-૨૦૨૫

વિચારીને તેનો હલ શોધી કાઢવો તેવી વાત આવતી નથી. એક અમેરિકન પ્રોફેસરે મને કહ્યું હતું, 'તમે માહિતી ભણાવો છો, વિદ્યાર્થીને ભવિષ્યના પ્રશ્નો હલ કરવા માટેનું વિચારતા શીખવતા નથી.'

હવે જીવનમાં, સમસ્યાઓ તો આવતી જ રહેતી હોય છે. કાયમ તો વડીલો તેનો ઉકેલ લાવવા માટે ઉપસ્થિત હોવાના નથી. આ જીવનમાં જે કઈ રોગ કે સમસ્યા આવે છે તેની નાબૂદી માટે કારણો શોધવા જરૂરી છે. અહીં હું શાહબુદ્દીનભાઈની એક રમૂજ જણાવીશ. તેમનો ભત્રીજો પ્રેમમાં નિષ્ફળ ગયો અને કાકાને કહેવા લાગ્યો કે હું પ્રેમમાં નિષ્ફળ ગયો છતાં આ ઘરતી કેમ ઘુજી ઉઠતી નથી ? કાકા જવાબ આપે છે કે 'ઘરતી એમ નહીં ઘૂજે.' ભૂગોળમાં લખેલાં કારણો મુજબ ઘૂજે. આમ સાહિત્યમાં અને ગઝલોમાં 'ઈશકવાલે કબ્ર મે કરવટ બદલતે હૈ, ઈસલરજતી ચાલ કો ભુચાલ કહતે હૈ' એમ આવી શકે, પરંતુ વિજ્ઞાન આ વાત નહીં સ્વીકારે. વાસ્તવિક જીવનના પ્રશ્નો હલ કરવા માટે તો વિજ્ઞાન જ કામ લાગે. જે વ્યક્તિ વૈજ્ઞાનિક રીતે વિચારતી હશે તે જ પ્રશ્નોના ઉકેલ લાવી શકશે. આમ હોવાથી, આપણે બંધારણ કહે છે તે મુજબ વૈજ્ઞાનિક મિજાજ વિકસાવવાનાં પ્રયાસો શરૂ કરવા જોઈએ.

વૈજ્ઞાનિક મિજાજ કસોટી :

તમને ભલે શાળા કે કોલેજોમાં વૈજ્ઞાનિક રીતે વિચારતા ન શીખવ્યું, પરંતુ હું આજે જે કસોટી અહીં આપું છું તેનો અમલ જો તમે કરી શકશો તો તમે વૈજ્ઞાનિક મિજાજ વિકસાવી શકશો. તમે પ્રશ્નોના વૈજ્ઞાનિક ઉકેલો લાવી શકશો. આ કસોટી બહુ સાદી, માત્ર દસ વાક્યોની છે. દરેક વાક્યના દસ ગુણ (marks) છે. દરેક વાક્ય વિષે વિચારી તમારામાં તેનો અમલ કેટલો છે તે અંગે વિચારીને તમારી જાતે દરેક વાક્યમાં તમને દસમાંથી, પ્રામાણિકપણે કેટલા ગુણ આપી શકશો તેનો નિર્ણય કરો. જો સમગ્ર કસોટીના અંતે તમે તમારી જાતને ૪૦ ગુણો આપો તો તમારામાં વૈજ્ઞાનિક મિજાજ વિકસાવવાની શક્યતા રહેલી છે. જો તમે ૬૦ ગુણ આપો તો તમે વૈજ્ઞાનિક વલણ ધરાવો છો તેમ કહી શકાય.

(૧) તમારામાં બૌદ્ધિક નવાચાર છે ?

આનો અર્થ એ થાય કે 'શું તમારામાં નવું અને નવી રીતે વિચારવાની સાહસિકતા છે ?' સામાન્ય રીતે લોકો ચીલે ચાલતા હોય છે. મારા મિત્રો વાણિજ્ય કોલેજમાં જાય

છે. માટે હું પણ વાણિજ્ય કોલેજમાં ગયો અને વાણિજ્ય સ્નાતક થયો. આમ તો મારે ભૌતિકશાસ્ત્ર ભણવું હતું, પરંતુ મિત્રોએ કહ્યું કે વાણિજ્યમાં અમુક પ્રાકૃતિક સારી રમુજો કરે છે. તું અમારી સાથે હોઈશ તો મજા આવશે. આમ તમે તમારી જાતે નિર્ણય લેવાને બદલે, તમારી ક્ષમતા જાણીને નિર્ણય લેવાને બદલે અન્યના દોરાવાથી દોરાય તો તમારામાં નવું કરવાનું સાહસ નથી તેમ કહી શકાય. હવે તમારી જાતને પૂછો કે ‘તમારામાં ચીલો આંતરવાનું અને તમારી ક્ષમતા મુજબ કારકિર્દી પસંદ કરવાનું સાહસ છે કે નહીં?’ દસમાંથી તમે તમારી જાતને કેટલા ગુણ આપશો તે તમે નક્કી કરો.

(૨) તમારા મનમાં સવાલો ઉઠે છે ?

સામાન્ય રીતે કોઈ સારો વિજ્ઞાની પાંચ જાતના સવાલો પૂછે છે (ક) તે શું છે ? (what is it) ? (ખ) તે કઈ રીતે બન્યું (How is it so) ? (ગ) તેનું કારણ શું (why is it so) ? (ઘ) તે શું બનશે (what would it be) ? અને (ચ) તે શું બનવું જોઈએ ? (what should it be) ? આ પાંચ સવાલો શી વિજ્ઞાની ઘટના કે તત્ત્વનું સ્વરૂપ, તેની પ્રક્રિયા, તેનું કારણ, તેનું આપોઆપ ભવિષ્ય અને તેને ઘડવાની શક્યતા વિષે વિચારે છે. હવે તમારા મનમાં શું તમારા જીવનને અસર કરતી કોઈ વ્યક્તિ, ઘટના કે વિચાર વિષે આવા કોઈ સવાલો ઉઠે છે ? સવાલો તો ઉઠતા જ હોય, પરંતુ ‘ઘરમાં વડીલ અને શાળા/ કોલેજમાં શિક્ષક બહુ વિચારવું નહીં, કહીએ તેમ કરવું.’ કહીને તમારા સવાલોને ઉડાવી દે છે. આથી યુવાન સવાલો ઉઠાવતા ભૂલી જાય છે. આમ તો શિક્ષણનું કામ જ વિદ્યાર્થીને સવાલો કરતાં કરવાનું હોય છે. જે દેશમાં વિજ્ઞાનનો વિકાસ થયો છે તે દેશોમાં બ્લૂમની વિદ્યા વર્ગીકરણની પદ્ધતિથી ભણાવવામાં આવે છે. આમ આ વિદ્યાર્થીને પોતાનાં વિષયો અંગે વિચારતા અને સર્જનાત્મક રીતે વિચારતા શીખવવામાં આવે છે. પરંતુ આપણા શિક્ષણમાં હજી આ પદ્ધતિ આવી નથી. આથી વિદ્યાર્થીના મનમાં ઉઠતાં સવાલો ઢબૂરાઈ જાય છે. બહુ સવાલો કરતા વિદ્યાર્થીની મશ્કરી થાય છે.

જો તમારા મનમાં ઉપર દર્શાવ્યા તેવા સવાલો ઉઠતા હોય તો પાંચ ગુણ આપો. પછી જો તે સવાલો તમે જાહેરમાં ચર્ચતા હો તો બાકીના પાંચ ગુણમાંથી તમને યોગ્ય લાગે એટલા આપો. તમારી મેળે ગણતરી કરીને ગુણ આપો.

(૩) સવાલો-જવાબો માટે આધારો અથવા પુરાવા શોધો છો ?

માત્ર સવાલો થાય તે પૂરતું નથી. શું તે સવાલોના જવાબો માટે તમે આધારો

(evidences) શોધો છો ? મંદિરમાં શિવની મૂર્તિ પર ઉદર ફરતા જોઈને દયાનંદ સરસ્વતીને થયું હતું કે, ‘જો મૂર્તિમાં જીવ હોય તો તેનું ઉપર ઉદર કઈ રીતે ચડી શકે ?’ આ સાબિતી પછી તેમણે મૂર્તિપૂજાને નકારી કાઢી. કોઈ તમને આશીર્વાદ આપે (અ) તો તમે પરીક્ષામાં પ્રથમ વર્ગ લાવો (બ) કે સારું ભણો (ક) તૈયારી કરો. કયો આધાર સાચો ? બ = અ કે ક = અ ? આધાર અને બનાવનો સંબંધ તાર્કિક રીતે સમજી શકાય તેવો હોવો જોઈએ. ઉદાહરણ આપું. ન્યૂટને ફળ પડતું જોયું હતું. તેણે ગુરૂત્વાકર્ષણની નરી આંખે જોયું નહોતું, પરંતુ ફળ પડતું જોયા પરથી તેણે તાર્કિક રીતે તારણ કાઢ્યું હતું. તમે જો જોઈ સમજી શકાય તેવા પૂરાવામાં માનતા હો તો દસમાંથી તમને યોગ્ય લાગે એટલા ગુણ આપો.

(૪) તમે અંધશ્રદ્ધામાં માનો છો ?

તમે રોજ સવારે છાપામાં તમારું ભવિષ્ય જુઓ છો ? તમે શુકન જેઈને સંચરો છો ? નોકરી મળવા માટે તમે બાધા રાખો છો ? જો હા, તો તમે અંધશ્રદ્ધાળુ છો. જેની કોઈ નિશ્ચિત સાબિતી નથી તે વાત કઈ રીતે બની શકે ? કોઈ બાબા ફૂંક મારે તો તાવ ઉતરી જાય કે ડોક્ટરની દવાથી ઉતરે ? એક વસ્તુ યાદ રહે. દરેકના જીવનમાં ન સમજાતી ઘટનાઓ તો બનતી જ હોય છે. આથી ક્યારેક વ્યક્તિનું વર્તન પણ ન સમજાય તેવું હોઈ શકે. આ વ્યક્તિગત બાબત છે, પરંતુ જ્યાં સુધી વિજ્ઞાનના વિચારને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી જે તમે પુરાવા આધારિત કાર્ય કારણ સંબંધમાં માનતા હો તો તમે અંધશ્રદ્ધાળુ નથી. તમે જ તમારી જાતને દસમાંથી ગુણ આપો.

(૫) તમે વિચારોમાં બદલાવ લાવો છો ?

કેટલાક લોકો કહેતા હોય છે કે ‘હું તો કાયમ આવો રહેવાનો’. ‘શોલે’ના જેલર (અસરાની) ની જેમ ‘હમ અંગ્રેજો કે જમાને કે જેલર હૈ. હમ નહીં બદલેંગે’. વિજ્ઞાની કદી આખરી જ્ઞાનનો દાવો નથી કરતો. તે નવા વિચારો અને નવા પુરાવા મુજબ પોતાના અભિપ્રાયો બદલે છે. તે એટલો વિનમ્ર હોય છે કે પોતાનો ખોટો ઠેરવનારને તે ‘થેંકયુ’ કહે છે. તમે નવા વિચારોને અપનાવવા જેટલા ખુલ્લા મનના છો ? કે પછી ? અંગ્રેજો કે જમાને કે જેલર જેવા છો ? યાદ રહે બદલાવ કરે તે વિકાસ પામે છે. સ્થિર રહે તે જ્ઞાનવૃદ્ધિ પામતો નથી. સાચો વિજ્ઞાની કોઈ પણ ઉંમરે શીખવા માટે તૈયાર રહે છે. તમે જ તમારું મૂલ્યાંકન કરી દસમાંથી ગુણ આપો.

(૬) તમને સમસ્યાઓ હલ કરવામાં રસ છે ?

જો તમારામાં સંવેદનશીલતા હશે તો લોકોને નડતી સમસ્યાઓ હલ કરવામાં તમને વિજ્ઞાનનો ટેકો લેવામાં રસ પડશે. આ લેખકે વિજ્ઞાનનો ટેકો લઈને નર્મદા ડેમના અસરગ્રસ્ત આદિવાસીઓના પુનર્વસનની સમસ્યા હલ કરી હતી. તમે જે ક્ષેત્રમાં છો તેમાં તમે શું માત્ર તમારા નફા કે પગારમાં જ ધ્યાન આપો છો કે લોકોને અને દેશને નડતી સમસ્યાઓ હલ કરવામાં તમને રસ પડે છે ? કેટલાક તબીબો લોકો વધુ બીમાર પડે તો વધુ કમાણી થાય તેમ માની લોકોને બધું જ ખાવાની ઘૂટ આપે છે. તેઓ વિજ્ઞાનનો દુરુપયોગ કરે છે. તમે પણ જ્ઞાનનો ઉપયોગ થકી વધુ નફો રળવામાં માનો છો કે લોકોની સમસ્યાઓ હલ કરવામાં વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવામાં માનો છો તે દસ ગુણમાંથી તમારી જાતને ગુણ આપો.

(૭) તમે સંશયવાદી (sceptic) છો કે વાંકદેખા (cynical) ?

સંશય એટલે માહિતી સાચી હશે કે ખોટી તેની શંકા. તમારા પ્રોફેસરે ભણાવ્યું તે કેટલું સાચું તે શંકા થાય તો તમે સંશયવાદી છો. સુરતની જાણીતી સંશોધન સંસ્થા 'સેન્ટર ફોર સોસિયલ સ્ટડીઝ'ના સ્થાપક અને મારા ગુરુ આઈ. પી. દેસાઈ કહેતા કે, 'હું કહું છું તે સ્વીકારી ન લે. શંકા કર. હું કહું છું તેને સવાલ કર અને તારી જાતે સાચું શોધી કાઢ, બીજા બાજુ કેટલાક લોકો સવાલો ઉઠાવવા ખાતર ઉઠાવતા હોય છે. જો તમે તેમના સવાલોના ઉકેલ આપો તો તેઓ નારાજ થઈ જાય છે. આવા લોકોનો એક માત્ર એજન્ડા 'બધું બગડી ગયું છે અને કશું સુધરવાનું નથી' તેવું માની ટીકાખોર બનવાનો હોય છે. આને વાંકદેખાપણું (cynicism) કહેવાય. વિજ્ઞાની વાંકદેખો નથી. તેને તો વિજ્ઞાનના નિયમો મુજબ લોકોની સમસ્યા હલ કરવી છે. જ્યારે વાંકદેખાઓને સમસ્યા ઊભી કરવામાં રસ હોય છે. ક્યારેક તેઓ જ સમસ્યાના ભાગ હોય છે. તમે શું છો ? તમને પ્રવર્તમાન જ્ઞાન પર શંકા થાય છે કે બધું ખોટું છે તેવું લાગે છે ? તમારી જાતને દસમાંથી ગુણ આપો.

(૮) બૌદ્ધિક-તાર્કિક (rational) ચિંતનમાં રસ છે ?

બૌદ્ધિક એ rational નું સાચું ગુજરાતી નથી. પરંતુ તર્કબદ્ધ વિચાર એટલે rational તેમ કહી શકાય. વિજ્ઞાન તર્કબદ્ધ છે. તેમાં લાગણી કે સંબંધોને સ્થાન નથી. આ તર્કબદ્ધ ચિંતનને સાદી રીતે સમજવું હોય તો તમારું એક વાક્ય જ્યારે પછીના વાક્ય

સાથે જોડાયેલુ હોય અને તેવી જ રીતે તમામ વાક્યો પરસ્પર જોડાયેલ હોય તો તે બૌદ્ધિક અથવા તર્કબદ્ધ ચિંતન છે તેમ કહી શકાય. જો હું આદિવાસી શિક્ષણ પર સંશોધન કરતો હોઉ તો આદિવાસી શિક્ષણ એટલે તેમને ભણાવવાના ખાસ પ્રયાસો. તેમાં આશ્રમશાળા આવે. આશ્રમશાળામાં આદિવાસી વિસ્તારોના બાળકોને રાખીને ભણાવવામાં આવે. અહીં સરકાર નિવાસ અને શિક્ષણ એમ બંને ખર્ચ કરે. આમ હું કહું ત્યાં સુધી હું તાર્કિક રીતે વિચારું છું, પરંતુ મારા વિચારમાં જો એમ આવે કે ‘સાલું સરકારે આ લોકોને ખૂબ ચડાવી માર્યા છે, તો હું તાર્કિક રીતે ન વિચારીને મારા પૂર્વગ્રહોથી વિચારું છું તેમ સાબિત થાય.

સામાન્ય રીતે લોકો અને વિજ્ઞાનના ઉચ્ચ કક્ષાના શિક્ષકો પણ તાર્કિક રીતે સાતત્યપૂર્ણ રીતે વિચાર માટે ટેવાયેલ હોતા નથી. આપણા શિક્ષકો વિજ્ઞાન તો ભણાવે છે, પરંતુ વિજ્ઞાન વિચારતા નથી. (they teach science, but do not think science.) આ માટે સતત તાર્કિક રીતે વિચારવા માટેની તાલીમ લેવી પડે. આની કાર્યશાળા યોજવી પડે. તાર્કિક ચિંતનમાં વધુ રસ પડે તેમને Allen Chalmers નું પુસ્તક What is This Thing called Science વાંચી લેવું. હવે તમે કેટલું તાર્કિક રીતે વિચારી શકો છો તે અંગે દસમાંથી તમને ગુણ આપો.

(૯) સમીક્ષાત્મક અભિગમ :

વિજ્ઞાનીનું કામ તેના ક્ષેત્રમાં આવતી બાબતોની સમીક્ષા કરવાનું હોય છે. સમીક્ષા એટલે નીરક્ષીર વિવેક અથવા તો સારાસાર વિવેક. વિજ્ઞાની વખાણ કરવા માટે નથી લખતો. તેવી જ રીતે માત્ર ટીકા કરવા માટે પણ નથી લખતો. અમુક ઘટનામાં કે અમુક કાર્યક્રમમાં વિજ્ઞાનના નિયમો અનુસાર સારું કેટલું અને ખરાબ કેટલું તે અલગ તારવી શકે તેવી ક્ષમતા એટલે સમીક્ષાત્મક અભિગમ. આમ હોવાથી વિજ્ઞાની કોઈ સામે કાયમી પૂર્વગ્રહ ધરાવતો હોતો નથી. તેના કોઈ કાયમી દુશ્મનો પણ હોતા નથી. તેણે કોઈની સામે બદલો લેવા માટે કામ કરવાનું નથી. તમે આવો સારાસાર વિવેક ધરાવો છો ? જો હા તો દસમાંથી તમને ગુણ આપો.

(૧૦) ચિંતન પ્રક્રિયાનું વિશેષીકરણ :

દરેક વિજ્ઞાનની વિશેષતા એ છે કે દરેકને પોતાનું અલગ વિચારવિશ્વ હોય છે. ભૌતિકશાસ્ત્રી જમીનનો વિચાર કરે ત્યારે તે ભૌતિકશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો, પરિભાષા,

અભિમુખતા વ.ની રીતે વિચારશે. જીવ વિજ્ઞાની જમીન વિષે વિચાર કરે ત્યારે જમીનમાંના જીવિત તત્ત્વોના અભ્યાસના જે સિદ્ધાંતો, પરિભાષા કે અભિમુખ હોય તેના માધ્યમથી વિચારશે. એક સમજશાસ્ત્રી હોવાથી હું સિનેમા જોવા જાઉં તો મને તેમાં સામાજિક પરિસ્થિતિ જ દેખાય છે. આમ દરેક વિજ્ઞાનનું એક વિચારવિશ્વ હોય છે. તમારું આવું કોઈ વિચારવિશ્વ વિકસ્યું છે કે નહીં તે તમારી જાતને પૂછો. 'તમે જે વિષય સ્નાતક અનુસ્નાતક કક્ષાએ ભણ્યા તેના સિદ્ધાંતો પરિભાષા તે તમારા વિચારોનું માળખું બને છે કે નહીં ? જો ના, તો તમે માત્ર પરીક્ષા પસાર કરવા માટે જ ભણ્યા છો અને તમારા વિષયે તમારા વિચારોનું ઘડતર નથી કર્યું તેમ કહી શકાય.

તમે રોજ ૮ કલાક ઊંઘો છો. બાકીના ૧૬ કલાક વિચારો છો. આ ૧૬ કલાકમાં તમને કેવા વિચારો આવે છે ? શું તમે રોજના ૫ કે ૬ કલાક તમારા વિશેના માળખામાં રહીને વિચારી શકો છો ? જો ના તો આ બાબતમાં તમને એક પણ ગુણ ન મળે. તમારી જાતે સમજીને આ બાબતમાં દસમાંથી ગુણ આપો.

સમાપન :

યાદ રહે આપણા પ્રશ્નોનો ઉકેલ માત્ર વૈજ્ઞાનિક અને તાર્કિક વિચારણા થકી જ ઉકેલી શકશું. આ માટે આપણા યુવાનોમાં વૈજ્ઞાનિક વલણો વિકસે તે અત્યંત જરૂરી છે.

ચિંતન કણિકા

- * મૃત્યુ પછી સ્વર્ગ કે નર્ક જેવું કશું નથી. —સ્ટીફન હોકીંગ્સ
- * કુદરત, સમય અને આજે ધીરજ એ ત્રણ મહાન વૈદ્યો—ડૉક્ટર્સ છે.

- H. G. Bohna

૪૦૦ મા અંક અંગે થોડુંક

- વાયકો પૂછે છે કે, 'અંકના મુખપૃષ્ઠ પર 'સત્યાન્વેષણ'ના જે ત્રણ અંકના ફોટા છે તેની વિશિષ્ટતા શું છે ? એ અંકોની વિશિષ્ટતા એનો ક્રમાંક છે. પહેલો અંક ૨૫૦મો, બીજો ૩૦૧ મો, અને ત્રીજો ૩૫૦મો છે.
- ૪૦૦ મા અંક માટે ઘણા લેખો આવ્યા. એ લેખકોએ 'સત્યાન્વેષણ' ને યાદ કર્યું. તેની સાનંદ નોંધ લઈએ છીએ. આ ૪૦૧ મા અંકથી એ બાકી લેખોનું ક્રમશઃ પ્રકાશન કરીશું.
- ૪૦૦ મા અંકના પાન ૩૦ પરનો લેખ કૌશિક શરૂઆતનો લખેલો છે.

ભણેલાને કેમ કેમ ભણાવવા ?

—ડૉ. પ્રદિપ માર્ટિન

મો. — ૮૨૦૦૨ ૨૪૫૮૫

વાત નાની કે નગણ્ય છે, પણ પહાડ તોડવા જેટલી જટિલ, અઘરી છે. નાનું બાળક હોય એને કક્કો, બારાખડી કે અંગ્રેજીની એબીસીડી શીખવવી કઠિન છે, પણ અશક્ય નથી. હાથ પકડીને એકડો ઘૂંટાવી શકાય, શબ્દોના યોગ્ય ઉચ્ચાર ધીમે ધીમે બોલીને શીખવી શકાય. સામાન્યતઃ આ રીતે સમગ્ર દુનિયાની વિવિધ બોલી, ભાષા, મૂળે તો માતૃભાષા, બાળકો લખતા થાય તે પહેલા આસાનીથી બોલતા થઈ જાય છે. આમાં કોઈ સિદ્ધિ નથી. પણ શું આ વાત પુખ્ત વ્યક્તિઓ માટે શક્ય છે ? પુખ્ત ઉંમરે નવી ભાષા શીખવી ભારરૂપ છે. મહેનત માંગી લે છે, ધીરજ રાખવી પડે. બસ જો આ સાદું સત્ય, સત્યની શોધ કરનાર સત્યશોધક સભા, સુરતના તમામ સભ્યોને સમજાય તો લેખના શીર્ષકનો સહેલાઈથી અમલ કરી શકાય.

બીજી તેવી જ સામાન્ય વાત સાતત્યના સિદ્ધાંતની છે. મતલબ કે તમારે ખંતથી, નિષ્ઠાપૂર્વક એ કાર્યમાં લાગુ રહેવું પડે, ઢીલા ના પડાય.

સદીઓથી માનવજાત શોધમાં છે કે ‘આ દુનિયા ચાલે છે, કે કોઈ દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે ? કોઈ અલૌકિક— દિવ્ય શક્તિ એને ચલાવે છે ? સ્વયં સંચાલિત છે ?’ વગેરે સવાલો માનવ સમાજમાં ઘુમરાયા કરતા રહ્યા છે. કોઈ પણ પ્રશ્ન હોય તો એનો જવાબ સાદો અને સીધો હોય તો જનમાનસમાં જલદી વ્યાપી શકે તેથી વિદ્યાવાન — જ્ઞાની માણસોએ ઈશ્વરની કલ્પના કરી. માણસ સમજણો થયો તેથી પદ્ધતિસરના શિક્ષણની શરૂઆત થઈ. તેમાં આ ઈશ્વરની કલ્પના સમગ્ર સંસારની શાળાઓમાં આબાદ રીતે ગોઠવાઈ ગઈ છે. જેને કાઢવી, ઓછી કરવી, દબાવી દેવી સદંતર નાબૂદ કરી દેવી, લગભગ અશક્ય બની ગયું છે. આ રીતે ઈશ્વરની કલ્પનાનું દ્રઢીકરણ reinforcement અદ્ભૂત રીતે આખી દુનિયામાં નિરંતર થતું જ રહે છે. આવા ખોટી રીતે ભણેલા ને કેમ ભણાવવા એ આ લેખની મથામણ છે.

ઉપર જણાવેલ બે મુદ્દા કદાચ એને માટે મદદરૂપ થઈ શકે. જે રીતે શાળાઓમાં ઘરોમાં, સભાઓમાં ઈશ્વરની કલ્પનાનું દ્રઢીકરણ કરવામાં આવે છે તે જ રીતે એની વિરુદ્ધ દિશામાં આપણે પણ વાત મૂકતા રહેવું પડે.

મૂળમાં જ ઘા મારવો તે આ સાચી દિશાનું પગલું કહી શકાય. તેથી સૌ પ્રથમ વિદેશોની જેમ ધર્મ અને રાજકારણને છૂટા પાડવા પડે. ભારતમાં ધર્મ અને રાજકારણની જબરજસ્ત ભેળસેળ થઈ ગઈ છે. તેથી સામા વહેણે તરવા જેવી વાત છે. અઘરી છે પણ કરવા જેવી છે. પાકા ઘડે કાંઠા ન ચડે તે ઉકિત હકીકત છે, પણ યત્ન—કોશિશ કરીશું તો જ કામચાબી મળશે. તે જ તો આપણી સભાનું કામ છે. ધીમી પરંતુ મક્કમ રીતે ભણેલા લોકોમાં આપણી વાત મૂકવાની, સમજાવવાની, બોલવાની તક ઝડપી લેવાની. શાળા, કોલેજમાં, સુજ્ઞ જનોની સભામાં આપણી રજૂઆત કરતા રહેવું. એક જ વ્યક્તિ જો સમજવા લાગે તો એના પરિવારની બીજી વ્યક્તિને એનો ચેપ — વાસ્તવમાં ધર્મના ઢોંગનો પદ્મકાંક શવાની શરૂઆત થશે. એમ કહેવાય છે કે વાંસનું ઝાડ વર્ષો સુધી વધતું ન હોય એવું લાગ્યા કરે, પછી એક વર્ષ એવું આવે કે જેમાં આ ઝાડ સડસડાટ ૬૦ ફૂટ ૧૦૦ ફૂટ સુધી વધી જાય. બસ એ વાતને ધ્યાનમાં રાખીને આપણે ધીરજ રાખવી પડે. મતલબ કે નાસીપાસ ન થવું. ‘કાંઈ અસર થતી નથી’ નકારાત્મક વાતમાં ફસાવું નહિ. નમક મીઠું ખોરાકમાં ના હોય તો સ્વાદ જામે નહિ અને ખાનાર તરત પકડી પાડે કે મીઠું ઓછું છે. આપણે નમક જેવા છીએ. થોડા પણ કામના, સમાજશ્રેય સેવા આનાથી વધારે સારી કોઈ હોઈ ના શકે.

બીજો મુદ્દો એ છે કે ક્યાં સુધી — તો સાવ ટૂંકો જવાબ — અંત સુધી, એટલે કે આપણે સમાજમાં ઈશ્વર નથી તે વાત કહેતા જ રહેવાનું, અને સતત વ્યક્ત કરતા રહેવાનું. હળવાશથી અને કડવાશ વગર કહેતા રહેવાનું, સાબિતી પુરાવા માંગે તો જેટલી થાય તેટલી દલીલ કે, મુદ્દો રજૂ કરતા રહેવાનું. બીજી સંસ્થાઓ સાથે કોઈ હરીફાઈ નથી. એમાં સહયોગ છે. ખટરાગ નથી. જેમ કે સુરતની સત્યશોધક સભાએ વધારે કામ કર્યું કે અમદાવાદ કે મુંબઈમાં ઓછું કામ થયું એવો વિવાદ નથી. બસ જેને જેટલું જાય અને પચે તેટલું આચમન કરે, પણ સાતત્ય જ જરૂર જાળવી રાખવાનું.

ઘરમાં પતિ કે પત્ની જે આ નરી આંખે દેખાતું સત્યને — ઈશ્વર એક કલ્પનામાત્ર છે. — તેને પામી લે તો પછી શાળામાં ચાલતા ધર્મના એકચક્રી શાસનને સીધી ટક્કર આપી શકાય. બસ એક જ દે ચિનગારી ઓ મહાનલ — જેવી કવિતાનું મૂલ્ય શૂન્ય થઈ જશે. સૂરજ આગનો એક ગોળો માત્ર છે તે કુદરતી હકીકત જગવ્યાપી બની જશે.

આજનો દિવસ શુભ છે

–રોહિત કર્મ, હિંમતનગર

શુભ એટલે કલ્યાણકારી , ભલુ, સારું, ઈગ. શુભ–લાભ કોઈ ધાર્મિક શબ્દો નથી. શુભ હોય તે સૌને લાભ આપનારું જ હોય. શુભ શબ્દને વિશેષણ તરીકે વાપરીને મુખ્ય શબ્દની શોભા વધારી શકાય છે. દા. ત. શુભેચ્છા, શુભ અવસર, શુભચિંતક. અમારી શુભેચ્છા તમારી સાથે છે. એમ કહીને આપણો રાજીપો વ્યક્ત કરીએ છીએ. સકલ વિશ્વનું શુભ થાઓ એવી ભાવનાથી મૈત્રીભાવ વિકસે છે.

શુભનું વિરોધી અશુભ કોઈને પણ ગમે નહીં. માણસને ગમતાનો ગુલાલ કરવો ગમે છે. બેસતુ વર્ષ ગમે છે, પરંતુ બેસણું નથી ગમતું. સંગીત ગમે છે પણ ઘોંઘાટ નથી ગમતો. ગમવા ન ગમવાની અનેક બાબતો આપણા મન સાથે જોડાયેલી છે.

દિવસની શરૂઆત સવારના સૂર્યોદયથી થાય છે, અને અંત સૂર્યાસ્તથી થાય છે. દિવસ અને રાત એ ભૌગોલિક ઘટનાઓ છે. પૃથ્વી ઉપરના દરેક સજીવોને દિવસ–રાતની અસર થતી હોય છે. માણસ સિવાયના દરેક પશુ–પંખી–પ્રાણીઓને માટે દરેક દિવસ શુભ જ હોય છે. માણસ બુદ્ધિશાળી પ્રાણી છે તો તેને માટે પણ બધા જ દિવસો કેમ શુભ ના હોય ?!! પંચાંગમાં અગાઉથી નક્કી કરી દેવાતા શુભ અને અશુભ દિવસો હોઈ શકે ખરા ? એવું નક્કી કરવા કયો વૈજ્ઞાનિક માપદંડ હશે ? સારાં ચોઘડિયાં અને ખરાબ ચોઘડિયાંના ચક્રરમાં માનવજાતને કોણે જોતરી છે ? મુહૂર્ત સારું છે, અને મુહૂર્ત સારું નથી – એવા દિવસોના ભાગ પાડનારા તમે કોણ ? આ મહિનો શુભ ને પેલો મહિનો ખરાબ, આ વાર શુભ અને પેલો વાર ખરાબ– આવા ભેદ ઊભા કરીને તો આપણે સૂર્યનું અપમાન કરી રહ્યા છીએ.

ખરાબ ચોઘડિયામાં કે વિંછી બેઠો હોય ત્યારે શુભ કામ ના થાય. – આવા ગતકડામાં કોઈ ઠોસ વૈજ્ઞાનિક તથ્ય હોતું નથી. ચૌદસ–અમાસ ક્યારેય ભારે ના હોય, ભાઈ ! દિવસો તો બધા એક જ છે. જન્મના દિવસને શુભ કહીએ અને મૃત્યુના દિવસને અશુભ કહીએ એ કેટલું વાજબી છે ? કેલેન્ડરના દૃઢામાં બેસેલો વિંછુડો આપણું અશુભ કેવી રીતે કરી શકે ?

શુભ–અશુભ બાબતો ઘટનાઓ ઉપર આધારિત છે. ઘટનાને સારી–ખોટીમાં વિભાજન વ્યક્તિ પોતે જ કરે છે. જે ઘટનાઓ પોતાને ગમતી નથી કે લાભદાયી નથી તેવી ઘટનાઓ અશુભ છે, નહીં કે ઘટનાનો દિવસ ! આજનો દિવસ તો એક જ છે.

ખિસ્સુ કપાય કોર્ટ-કેસ થાય, ઓપરેશન કરાવવું પડે, ગાડી ચોરાય, આવા બનાવો જેમની સાથે જે દિવસે બને ત્યારે તેમને એ દિવસ અશુભ લાગશે. બીજી બાજુ બાબો જન્મે, સરકારી નોકરી મળે, વિદેશ જવાનું થાય- આવા પ્રિય બનાવો જેમની સાથે થાય તેમને એ દિવસ શુભ લાગશે. દિવસ તો એ જ છે, એકને માટે શુભ તો બીજાને માટે અશુભ ! ઘટના બની ગયા પછી માણસ દિવસને શુભ-અશુભનું પ્રમાણપત્ર આપે છે. ગમતી ઘટનાઓ શુભ છે, ન ગમતી ઘટનાઓ અશુભ છે. કોઈ દિવસ અશુભ હોતો જ નથી.

ઘરની દિવાલ ઉપર એક વાક્ય લખી રાખો 'આજનો દિવસ શુભ છે.' દરરોજ એ વંચાશે એટલે એનું રટણ મનમાં જોડાઈ જશે. ચોઘડિયા-મુહૂર્ત જોવાનું મન થશે નહીં. મહિના-વાર-ને શુભ-અશુભમાં વિભાજન કરવાનું ટાળી શકાશે. કામગીરીમાં ઉત્સાહ વધશે. કામ સારાં થશે, મનને ગમતાં કલ્યાણકારી કામ કરતા રહીશું તો આપણને એકપણ દિવસ અશુભ નહીં લાગે.

અશુભ દિવસ કોઈ હોતા નથી,
મુહૂર્ત-ચોઘડિયા-વિંદૂડો બોલતા નથી,
'રોહિત' ને કોઈ કંઈ નડતા નથી,
આજનો દિવસ શુભ છે, શુભ છે, ત્યાં લાભ છે.

અપીલ

ગુજરાતી ભાષીઓ માટે રેશનાલિઝમ પર ચિંતન કરતું એક માત્ર 'સત્યાન્વેષણ' માસિક છે. માત્ર ગુજરાત-મુંબઈમાં જ નહીં, પરંતુ અન્યત્ર પણ ગુજરાતીભાષીઓ વસે છે. એ સૌને અપીલ કરવાની કે આપ સૌ 'સત્યાન્વેષણ'ના વાચક બનો. પ્રવર્તમાન વાચકોને પણ વિનંતી કે તેઓ દરેક બીજા પાંચ વાચકો બનાવી આપે. આપણું 'સત્યાન્વેષણ' દરેક મહિનાની પંદરમીએ નિયમિતપણે બહાર પડે છે. એનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦/- અને આજીવન રૂ. ૨૦૦૦/- છે. તે મ.ઓ. થી કે સત્યશોધક સભાના બેંક ઓફ બરોડાના ખાતામાં સીધા જમા કરાવી શકાય છે. સત્યશોધક સભાને આપવામાં આવતું દાન આવકવેરામાં રાહતને પાત્ર છે.

* દરેક 'સત્યાન્વેષણ'ના પહેલા ટાઈટલ પર વાચકોને જણાવવામાં આવે છે કે 'સત્યાન્વેષણ' www.satyashodhak sabha.com પર વાંચવા મળશે. ઉપરાંત જો વાચક એનો મોબાઈલ નંબર અને ઈ-મેઈલ એડ્રેસ આપશે તો એને આ જ લવાજમ હેઠળ PDF મોકલવામાં આવશે.

હળવા સંવાદનું ગાંભીર્ય

સાહિત્યના જુદા જુદા પ્રકારોમાં એક રમૂજ કરતા હળવા સંવાદોનો પણ પ્રકાર છે. કેટલીકવાર એવા સંવાદો રમૂજ કરાવવાની સાથે સાથે ગંભીર સંદેશો પણ આપી જાય છે. હમણાં એક એવો સંદેશો વાંચવામાં આવ્યો.

મમ્મી : બેટા સુરેશ, તું પરીક્ષામાં નાપાસ થયો એમાં કંઈ બહુ દુઃખી થવાની જરૂર નથી. કદાચ તારા નસીબમાં પાસ થવાનું નહીં હોય. બહુ દુઃખી નહીં થવાનું. સમજ્યો ?

સુરેશ : હા...શ.... સારુ થયું ને મમ્મી ! મેં જો રાત-દિવસ મહેનત કરી હોત તો પણ હું નાપાસ જ થાત. મારા નસીબમાં પાસ થવાનું લખ્યું જ નથી ને !

દેખીતી રીતે સંવાદ રમૂજ માટે છે. એનું જો પૃથક્કરણ કરવામાં આવે, તો સૌથી પહેલા મમ્મીએ શુભ હેતુથી કે દીકરો નાસીપાસ નહીં થઈ જાય. એટલે એના નાપાસ થવાનું ખોટું કારણ આપ્યું. પાસ-નાપાસ કે જીવનમાં બનતી ઘટનાઓ માટે નસીબ કે ભગવાન કારણભૂત હોવાનું ઘણા લોકો પ્રામાણિકપણે માને છે. અહીં પણ એવું બન્યું. મમ્મીએ આ ખોટું કારણ આપ્યું. તેથી દીકરાના નાપાસ થવાના સાચાં કારણ શોધવાની બારી જ બંધ થઈ ગઈ. નાપાસ થવાની ઘટનાનું સાચું કારણ શોધવાનો બૌદ્ધિક વ્યાયામ કરવાને બદલે ખોટું કારણ આપીને મમ્મીએ સ્વયંને છેતરી.

મોટેરાં કહે તે સ્વીકારી લેવાનું વલણ મોટા ભાગના છોટેરાંને હોય છે. આવું વલણ પણ છોટેરાંને પોતાનું મગજ વાપરવા દેવાની તક આપતું નથી. અહીં પણ દીકરાએ મમ્મીના અભિપ્રાય સાથે સંમતિ આપી દીધી. પરંતુ સંમતિ આપીને એણે ખરેખર મગજ વાપર્યું. ખોટા કારણને વધાવી લઈને એણે પોતાનો તર્ક એમાં ઉમેર્યો. એણે મમ્મીના અભિપ્રાયનું દ્રઢીકરણ કર્યું. આપણે ઢગલેબંધ ખોટી માન્યતાઓથી પીડાઈએ છીએ. એક માન્યતા એવી છે કે આપણા જન્મના છટ્ટા દિવસે 'વિધિ' આવે છે. આપણા આખા જીવનના એ લેખ લખી જાય છે ! કેટલાક તો આ માન્યતામાં એટલી દ્રઢતાપૂર્વક માને છે કે 'છટ્ટી' ના દિવસે બાળકની પાસે બોલપેન અને કાગળ પણ ચોવીસ કલાક મૂકે છે ! આ દીકરાનું પણ તે દિવસે નિશ્ચિત થયું હતું કે 'એ નાપાસ થવાનો છે.' જે બિલકુલ અનિશ્ચિત છે તેને આવી માન્યતાઓ નિશ્ચિત કરી દે છે ! એવી જ કોઈક ખોટી માન્યતાને આધારે કે આશ્વાસન આપવા માટે મમ્મીએ દીકરાને 'નસીબ'નું કારણ આપ્યું. એ કારણના આધારે જ દીકરાએ વાજબી રીતે તર્ક ચલાવ્યો કે એનું નાપાસ થવાનું તો નકકી જ હતું. તેથી એણે પાસ થવા માટે જરૂરી વાંચન નહીં કર્યું તે સારું રહ્યું. અન્યથા એની બધી મહેનત માથે પડતે !

આપણે જ્યારે કોઈક ઘટનાનું ખોટું કારણ આપીએ છીએ ત્યારે ઘણા આપત્તિજનક સંજોગો પેદા થાય છે. અહીં દીકરાની દ્રષ્ટિએ પરીક્ષાની પૂર્વ-તૈયારીઓ અને પરીક્ષા આપવાની પરિણામની પૂર્વ ઘટનાને કોઈ મહત્વ આપવાનું હોતું જ નથી. હવે પછી દીકરો ફરી પરીક્ષા

અગત્યનો સુધારો

શ્રી ધનસુખભાઈ પટેલ
(કારોબારી સભ્ય)

‘સત્યાન્વેષણ’ના ૪૦૦ મા અંકમાં કારોબારી સભ્યોના ફોટાઓમાં અમારા જૂના, ખંતીલા અને ઉત્સાહી કારોબારી સભ્ય શ્રી ધનસુખભાઈ પટેલનો ફોટો સમાવવાનો રહી ગયો હતો. શ્રી ધનસુખભાઈની ક્ષમાયાચના સાથે આ અંકમાં...

સૂર્યકાન્ત શાહ
(પ્રમુખ)

૩-૦૪-૨૦૨૫

માલિક સત્યશોધક સભા વતી મુદ્રક અને પ્રકાશક સૂર્યકાન્ત સોભાગચંદ શાહે અગ્રવાલ ટ્રસ્ટ, રંગીલદાસ મહેતાની શેરી, ગોપીપુરા, સુરત-(ગુજરાત), ખાતે ‘સત્યાન્વેષણ’ છાપ્યું અને પ્રસિદ્ધ કર્યું. મુખ્ય સંપાદક : સૂર્યકાન્ત શાહ

ભુક પોસ્ટ

To, _____

From :

સત્યશોધક સભા

C/o. શ્રી શંભુદયાળ કુત્તેચંદ અગ્રવાલ ટ્રસ્ટ